

ISMAIL EREN

TURSKA ŠTAMPA U JUGOSLAVIJI (1866—1966)*

Na područjima današnje Jugoslavije, tokom jednog stoljeća, za vrijeme uprave Turske (1866—1912), Srbije (poslije 1866), Austro-Ugarske (1878—1918), Kraljevine Jugoslavije (1918—1941), Nezavisne Države Hrvatske (1941—1945) i današnje Jugoslavije (1945—1966), s obzirom na cilj, sadržaj, formu i jezik, izalazilo je desetine turskih novina, časopisa i salnama. Osim kolekcija listova i časopisa po raznim bibliotekama Turske, Jugoslavije i Bugarske,¹ prelistali smo gotovo sve turske, srpske, makedonske i bugarske publikacije koje imaju veze s našom temom² i uspjeli da utvrdimo da je 58 novina, časopisa i salnama u toku jednog stoljeća publikovano na turskom jeziku u ovim područjima. Sigurno je, međutim, da će se ovaj broj još povećati kada budu završena daljna ispitivanja na ovom području. Koristeći se slobodom štampe stečenom proklamacijom II ustanovnosti, većina autora koji su željeli da prošire svoje političko uporište, da svoje književno i naučno znanje prenesu na široke mase naroda, počeli su, kao što je to bilo u Carigradu, da i u vilajetskim centrima izdaju i publikuju novine i časopise. Da bi narod bio što prije obavještan o toku dinamičnih unutrašnjih i vanjskih zbivanja, da bi se povećala opšta obaviještenost, podstican je interes za štampu koji je postojao. Do proglašenja II ustavnosti, na područjima današnje Jugoslavije, kojima je upravljala Turska, izuzimajući dvije privatne štamparije,³ djelovalo je sa ograničenim

¹ Ispitane su kolekcije novina koje se nalaze u bibliotekama u Istanbulu: u *Hakki Tarik Us*, Univerzitetskoj, Gradskoj i Nacionalnoj; u Ankaru: u Nacionalnoj, u Zagrebu u Univerzitetskoj; u Sarajevu: u Narodnoj i Gazi Husrev-egovoj, i u Sofiji u Nacionalnoj biblioteci.

² Vidi: Bibliografija.

³ Jedna od ovih privatnih štamparija osnovana je 1876. godine u Mostaru, druga 1904. g. u Bitolju. Međutim, na nekim područjima Jugoslavije kojima su upravljali Turci postojale su još prvom polovinom XVI st. izvjesne štamparije kojima su upravljali hrišćani. Više o tom pogledaj: Hamdija Kreševljaković,

* S turskog preveo Ešref Kovačević, asistent Orijentalnog instituta u Sarajevu.

kapacitetom šest vilajetskih štamparija. Zbog toga je i nekoliko štamparija koje su osnovane za vrijeme II ustavnosti, dok nisu pokrile privremeno suviše narasle potrebe štampe, u Solunu — a i u Istanbulu — izdavale neke novine u rukopisu, šapirografski i litografski štampane. Tako su, na primjer, litografski štampani prvi brojevi istanbulskih listova *Necm-i Terakki* i *Ceride-i Vakfiye*. Zna se da je u Pljevljima 1909. godine izlazio litografski štampan list pod nazivom *Lim*. Bugari su ovom tehnikom, još prije II ustavnosti, u raznim gradovima Makedonije (Štip, Bitolj, Prilep i Skopje) štampali ilegalne novine.⁴ Sa sigurnošću možemo pretpostaviti da su na tom području tako postupali i turski intelektualci.

Ministarstvo unutrašnjih poslova, do II ustavnosti, tretiralo je lijevanje slova svojim monopolom zbog čega je ovaj zanat prilično nazadovao. Zato je poslije proglašenja II ustavnosti većina štamparija bila prisiljena da se, kad Istanbul nije bio u stanju da ispuni njihove narudžbe, obrate Evropi čak i Bugarskoj da obezbijede slova.⁵ Prosvijećeni ljudi manjih mjesta željeli su takođe da izdaju novine i nastojali su da ih štampaju u štamparijama susjednih gradova.

Zato što je stalno rastao interes naroda za novine i časopise, prvi brojevi nekih časopisa štampani su po drugi i treći put. Na primjer, tri puta je štampao prvih pet brojeva časopisa *Bahçe*, koji je izlazio u Solunu. Nekoliko ponovljenih izdanja *Bahçe*, zbog pretrpanosti solunske štamparije, poručena su u štampariji *Servet-i Fununa* u Istanbulu. Iako je odgođeno izdavanje lista *Selanik*, koji je bio zvanični organ vilajeta, se kasnije pojavio kao dnevnik *İttihat ve Terakki*, on je ipak mogao da izlazi samo tri puta nedeljno.⁷ Da bi se otklonili ovi nedostaci koji su postojali u štamparijama i da bi osigurala brže otvaranje novih štamparija, vlada je dozvolila slobodan uvoz svih vrsta slova i štamparskih mašina.

Ni u Jugoslaviji ni u Turskoj još nije objavljeno djelo koje bi zaokruživalo istraživanje, ni bibliografija ili monografija o turskoj štampi u Jugoslaviji. Samo je u Turskoj Mehmed Sulejmanpašić pisao o novinama na srpskohrvatskom jeziku koje su izdavali bosanski Muslimani,⁹ a Muhtar Dağlı o *Gülşen-i Saraju*,¹⁰ poluzvaničnoj vladinoj novini koja je izlazila u Sarajevu 1872. godine. Povodom stogodišnjice turske slobodne štampe, u Turskoj su 1960. godine objav-

Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529—1878. Građa za povijest književnosti Hrvatske, sv. 9, Zagreb 1920, str. 1—4.

⁴ O ovim listovima vidi više u: *Enciklopediji Jugoslavije II*, Zagreb 1956.

⁵ List *Yeni Asır* (Solun), god. XIII, br. 1319, 14. avgust 1908.

⁶ List *Bahçe* (Solun), sv. II, br. 41, 2. haziran 1325.

⁷ *Yeni Asır*, god. XIII, br. 1319, 14. avgust 1908.

⁸ *Yeni Asır*, god. XIII, br. 1330, 26. avgust 1908.

⁹ Mehmed Sulejmanpašić, *Bosna ve Hersek Muslimanların Şimdiki Matbuat Hayatı*, Varlık, (Ankara), sv. 11, br. 181, 15. januara 1941, str. 307—309.

¹⁰ Muhtar Gağlı, *Saraybosna'da İlk Çıkan Gazete: Gülşensaray*. Tarih Dunayası br. 38 (26. II 1953), str. 1589—1591.

ljena dva priloga koji sadrže opšte podatke.¹¹ U diplomskom radu Altana Deliormana, studenta istorijske grupe na Filozofskom fakultetu u Istanbulu u 1966. godini, obuhvaćena je turska štampa u Jugoslaviji. Međutim, gotovo polovina novina, časopisa i salnama koje smo mi utvrdili nije uopšte spomenuta, a o ostalim uopšte dati su nepotpuni podaci.¹² Jer, jedan dio ovih časopisa nalazi se danas samo u Jugoslaviji, u nekim javnim i privatnim bibliotekama.

Među jugoslovenskim istraživačima turskom štampom u Bosni i Hercegovini najviše su se bavili: pokojni Hamdija Kreševljaković¹³ i Đorđe Pejanović,¹⁴ a vilajetskim novinama *Prizren* i *Kosova*, budući da su one izlazile i na srpskom jeziku, Petar Mitropan i o njima se različitim povodima govori u publikacijama¹⁵. O turskim novinama koje su izlazile u Skoplju 1919—1929. godine objavio je jedan članak Gligor Todorovski.¹⁶ U bibliografiji su izneseni prilozi istraživača u Jugoslaviji koji sadrže, uglavnom, opšte i nepotpune podatke.

Na osnovu čl. 9. Uredbe o organizaciji bosanskog vilajeta, u Sarajevu, koje je bilo sjedište ovog vilajeta, bila je osnovana štamparija.¹⁷ Poslije ponude bosanskog valiije Topal Šerif Osman-paše (1861—1869), koji je bio pristalica reformi, i novčane pomoći vilajeta, zemunski štampar Ignjat Sopron otvorio je filijalu svoje štamparije u Sarajevu, dobio potrebne mašine, 8.000 oka raznih slova, i slagara za srpski jezik Ćiliju Tomića iz Beograda. Posredstvom Osman-paše, obezbijedena su turska slova iz Istanbula, a za turski jezik dobavljen je glavni slagar Kadri-efendija.¹⁸ U ovoj prvoj štampariji

¹¹ Ismail Eren, *1866 Yılından Sonra Bosna-Hercek, Kosova ve Makedonya'da Yayınların Türkçe Gazete ve Dergiler*. Bilgi Dergisi, sv. XIV, br. 163—165, Istanbul 1961, str. 8—10, br. 166—167, str. 11—12, *Bosna Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler*. Kitap-Balletem Dergisi, god. I br. 2, Istanbul (1960) str. 14—15.

¹² Altan Deliorman, *XIX ve XX Yüzyıllarda Kırm ve Balkanlarda Türk Neşriyat Hareketleri*, Univerziteteska biblioteka u Istanbulu, Teza br. 4097, (Yugoslavya Türk Basını, s. 126—144).

¹³ Hamdija Kreševljaković, *Časopisi u Bosni i Hercegovini prije okupacije*, Kalendar Napredak X, 1923, str. 88—89; *Vilajetska štamparija u Sarajevu*, Naša misao XXX, 1916, br. 6—8, str. 117—118.

¹⁴ Đorđe Rajanović, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850—1941*, Sarajevo 1949; *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine, 1850—1941*, Sarajevo 1961.

¹⁵ Petar Mitropan, *Naša štampa na jugu*, Južni pregled, sv. VII, 1932, str. 218—224; *Nacionalna štampa u Južnoj Srbiji pod Turcima*, Južna Srbija, 1937, Beograd, str. 51—55; *O vilajetskom listu »Kosovo«*, *Prilog za istoriju štampe u staroj Srbiji i Makedoniji 1871—1912*, Skoplje 1933; *Štampa južne Srbije*, Spomenik 25-godišnjice oslobođenja Južne Srbije 1912—1937, Skoplje 1937, str. 887—905.

¹⁶ Gligor Todorovski, *Vesnici na turski jezik vo vremeto od 1919—1929 i učestvoto na muslimanite na opštinskite izbori vo Skopje 1920. godina*. Razgledi, god. III, serija 3, br. 10, Skopje (16. juni 1961), str. 1000—1015. Ova studija objavljena je u listu *Birlik* koji izlazi u Skopju (1. novembar 1962).

¹⁷ Ahmed Aličić, *Uredba o organizaciji vilajeta 1867. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, sv. XII—XIII, 1962—63, Sarajevo 1965, str. 223.

¹⁸ H. Kreševljaković, *ibidem*, str. 13.

na području Jugoslavije, koja je počela da radi početkom aprila 1866. godine, 7. aprila počeo je da izlazi *Bosanski Vjesnik* kao sedmična novina, samo na srpskom jeziku, a 28. maja 1866. (13. muharrema 1283) *Bosna*, sedmični zvanični organ bosanskog vilajeta, na turskom i srpskom jeziku. List *Bosna* bio je prvi list na turskom jeziku koji je izlazio na teritoriji današnje Jugoslavije i štampan je sve do austro-ugarske okupacije Bosne, 1878. godine. Tokom septembra 1866. godine, vilajet je otkupio ovu privatnu štampariju za 600 dukata i upotrebljavao je isključivo za svoje potrebe.¹⁹ Tokom 1868. godine, počeo je da izlazi i *Sarajevski cvjetnik — Gülşen-i Saray*, koji je bio poluzvanični organ istog vilajeta. Ovaj list se istovremeno smatra prvim poluzvaničnim listom koji je izlazio u turskim vilajetima. Cilj ovoga lista je bio da blagovremeno odgovara na napade protiv Turske, a naročito Bosne, u štampi Austrije, Hrvatske i Srbije, kao i da informiše mjesno stanovništvo. Zato su oba ova lista istovremeno izlazila i na turskom i na srpskom jeziku. Osim toga, u ovom vilajetu je od 1867. do 1878. godine objavljeno 13 salnama i neka djela na turskom i srpskom jeziku.

Kada je 1876. godine osnovan samostalni hercegovački vilajet, sredstvima i pomoću bosanske vilajetske štamparije, osnovana je u Mostaru i štamparija novog vilajeta, i do kraja iste godine izdala je 38 brojeva *Neretve*, opet na turskom i srpskom jeziku.

Privremenom okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-ugarske, 1878. godine, proširena je vilajetska štamparija, koja je došla pod novu upravu.²⁰ Tu je od 1882. do 1892. godine pod nazivom *Bosna ve Hersek Vilyyeti Salnamesi* štampano 11 brojeva turskih salnama i dvije novine na turskom jeziku *Vatan* (1884—1897) i *Rehber* (1897—1902), koji se smatra njegovim nastavkom, s ciljem da u Bosni i Hercegovini hvale i opravdavaju austrijsku upravu. *Behar*, koji je bio porodični časopis bosansko-hercegovačkih Muslimana, 1908. godine, osim srpskom, posvećivao je i 4 stranice turskom jeziku. Turski prilozi zapremali su polovinu godišnjaka pod nazivom *Salname-i Gayret*, koji je, počev od 1906. godine, izdavao »Gajret«, kulturno prosvjetno društvo bosanskih Muslimana, osnovano 1903. godine.

Za Bosance koji u školama uče turski, zbog nepoznavanja ćirilice, izlazili su starim turskim alfabetom, a srpskohrvatskim jezikom stručni i vjerski časopisi pod ovim nazivima: *Tarik* (1908—1911), *Muallim* (1910—1913), *Misbah* (1912—1914) i *Yeni Misbah* (1914.

¹⁹ H. Kreševljaković, *ibidem*, str. 13—15.

²⁰ Još neke vilajetske štamparije, u područjima gdje su se nalazile, predstavljale su osnovu za državne štamparije koje su kasnije osnivane. Od jednog dijela štamparije dunavskog vilajeta i njenog inventara

osnovana je u Sofiji, 1881. godine, u Velikoj džamiji, Buganska državna štamparija. (Vidi: Ismail Eren, *Tuna Vilayeti matbaasi ve nesriyati Türk Kültürü* br. 29, mart 1965, str. 315). Jemenska vilajetska štamparija u Sam'i radi i danas (Vidi: Saif Abdüllatif El May, *Yemende Turkler*, list *Milliyet*, 26. maj 1965).

godine).²¹ U nekim brojevima ovih časopisa dato je prostora i priložima na turskom i arapskom.

Ostalim listovima i časopisima koje su izdavali Muslimani-Bosanci, iako su štampani srpskohrvatskim jezikom i ćirilicom ili latinicom, naslovi su većinom tiskani turskim jezikom, a arapskim alfabetom (*Novi Behar — Yeni Bahar, Vakit, Irşad, Behar, Gayret, Zeman, Đulistan, Hikmet, Musavat, Sabah-Zora* i dr.). Svi ovi listovi i časopisi donose opširne rasprave o stanju u Turskoj i u ostalom islamskom svijetu, objavljuju prijevode iz turske književnosti (pjesama, priča, romana, pozorišnih komada) i vjerskih djela. Romani i pozorišni komadi koji su u ovim časopisima objavljeni u nastavcima kasnije su štampani kao zasebne knjige. Tako je štampan, npr. Abdulhak Hamidov pozorišni komad *Tarik*.²²

Ne znamo da li je od 1918. godine, kada je ušla Bosna i Hercegovina u sastav Kraljevine Jugoslavije, do 1933. godine, poduzimano išta na izdavanju nekog lista (ili časopisa) na turskom jeziku. Tek 1933. godine, prvo u Beogradu, a poslije 1937. godine u Sarajevu, izlazio je *Glasnik vrhovnog starješinstva islamske vjerske zajednice — Organ Islamske vjerske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji*, gdje su starim turskim alfabetom štampani vjerski, istorijski i književni radovi. U ovom časopisu, između ostalih, 1935. godine, objavljeno je u nastavcima djelo profesora Šemsettina Günaltaya: *Hürafetten Hakikate*, kako na turskom jeziku i starim alfabetom, tako i u prijevodu na srpskohrvatski jezik.

Ovaj časopis štampan je u periodu od 1941—1945. kao i od 1950. godine i opet je, u nekim njegovim brojevima, dato prostora i priložima na turskom.

U Zagrebu je u toku rata izlazio na turskom jeziku mjesečnik — časopis pod nazivom *Doğu ve Batı*.

U Beogradu, centru Srbije, koja se do 1867. godine nalazila pod vrhovnom upravom Osmanske Imperije, bugarski revolucionar, novinar i pisac Ljuban Karavelov, izdavao je 1866. godine novinu čiji naziv još nismo utvrdili. Iz vijesti tadašnjih listova saznajemo da je kasnije u Kraljevini Srbiji, u dva navrata, učinjen pokušaj da

²¹ Tako je starim alfabetom a srpskohrvatskim jezikom do II svjetskog rata objavljeno oko 40 djela, uglavnom vjerskog karaktera, i jedan kalendar. Osim u Bosni, štampano je u Skopju u kosovskoj vilajetskoj štampariji između ostalog *Mevlidiin-Nebi ala lisani Bosnevi* od Salihha Gaševića (1311), a u Istanbulu prijevod mevluda na bosanski jezik od Sarajlije Arifa (Tercüman mevludski na jezik bosanski) (1329) g. i Bošnjakça-Turkçe Muallimi od Ibrahima, 1311 g. Za ovu vrstu tekstova Zapad upotrebljava termin aljamiado, Bosanci su to nazvali

arebica i matufovača ili matufovica prema Džemaluddinu Čauševiću koji je u drugoj polovini XIX vijeka razvio ovo pismo i koje su njegovi konzervativni protivnici nazvali matuh (podjetinjio, senilam), a kako su ovim pismom štampani i školski udžbenici nazvano je i *mektebica*.

²² Vidi Abdul Hak Hamid, *Tarik (Osvojenje Španjolske)*, Drama u šest činova i četiri dodatka. S turskog preveo Salih Bakamović Mostar 1915. str. 90. Ova je drama najprije objavljena u nastavcima časopisa *Biser*, koji je izlazio u Mostaru.

u Beogradu izlaze turske novine s ciljem da se unaprijede političke i ekonomske veze između Turske i Srbije. Da li su ovi pokušaji ostvareni ili ne, zasada nemamo pouzdanih podataka.

U gradu Prizrenu, centru prizrenskog vilajeta, osnovanog 1868. godine, štampane su od 1871. do 1874. godine službene novine pod nazivom *Prizren* kao i dvije vilajetske salname.

Formiranjem kosovskog vilajeta 1877. godine, u Prištinu, koja postaje centar novog vilajeta, prenesena je i prizrenska vilajetska štamparija. Ovdje je do 1888. godine, pod nazivom *Kosova* štampana zvanična novina na turskom jeziku, a 1884—1886. godine na srpskom, pet salnama i neka djela.

Godine 1888. sjedište kosovskog vilajeta i njegova štamparija preneseni su u Skopje, gdje su list *Kosova* (samo na turskom) i salname (tri broja) nastavili s izlaženjem.

Na području današnje Makedonije, do 1912. godine — izuzev vilajeta *Kosova* — postojao je bitoljski vilajet sa sjedištem u gradu Bitolju. Ovdje je objavljen prvi zvanični list bitoljskog vilajeta pod nazivom *Rumeli*, koji je osnovan između 1290. i 1292 (1873—1875) i dvije salname. Ukidanjem bitoljskog vilajeta 1292. godine, prestale su izlaziti i ove novine i salnama. Međutim, kada je 1878. godine ponovo uspostavljen bitoljski vilajet, štampane su službene novine, ovog puta pod nazivom *Manastir* (1884—1912), 8 salnama i neka djela.

Kao što se vidi, na području današnje Jugoslavije za vrijeme turske uprave bilo je šest vilajetskih centara: *Sarajevo* za bosanski (1866—1878), *Prizren* za Prizrenski (1868—1875), *Mostar* za hercegovački (1876—1877), *Priština* za kosovski (1877—1888), *Skoplje*, opet za kosovski (1888—1912) i *Bitolj* za bitoljski vilajet (1873—1875 i 1878—1912). U svakom od ovih vilajeta osnovana je po jedna zvanična vilajetska štamparija, izlazile su sedmično zvanične vilajetske novine i gotovo svake godine (osim u vilajetu Hercegovina) salname. Posebno na turskom i srpskom jeziku štampana su školska, vjerska, književna i naučna djela. Vilajetski listovi: *Bosna* (1866—1878), *Prizren* (1871—1874), *Kosova* (1877—1878), *Neretva* (1876) i poluzvanični *Gülşen-i Saray*, osim na turskom, izlazili su i na srpskom jeziku da bi ih moglo čitati stanovništvo koje zna srpski na područjima gdje su izlazili.²³ Sve zvanične vilajetske novine davale su prostor

²³ I u drugim vilajetima Rumelije izlazile su službene novine na dva, tri pa i četiri različita jezika. List *Tuna*, koji je izlazio u Ruščuku između 1864 i 1877. godine štampan je i na turskom i grčkom jeziku. U listu *Edirne*, koji je izlazio 1867—1877. na svakoj stranici štampana su po dva stupca na turskom, grčkom i bugarskom jeziku. Međutim, za nas je, od svih listova koji su izlazili u vilajetu, najinteresantniji *Selanik*.

On je od 1869. do 1871. godine izlazio na četiri jezika (turskom, grčkom, hebrejskom i bugarskom). I u drugim vilajetima Osmanskog Carstva izlazili su listovi na ovaj način. Na primjer, od 1869. godine u Bagdadu je izlazio *Zevra* na turskom i arapskom, a za list *Diyarbakir* zna se da je štampan na ermenskom. I neke salname vilajeta izdavane su na dva jezika. Na primjer, salnama vilajeta Jedrena za 1871. godinu štampana

prvenstveno službenim vijestima (postavljenja, premještaji, odlikovanja, naredbe, proglosti, odluke i drugo) i bile su izložene žestokoj kritici slobodnih listova štampanih u vilajetima, zato što su svoje stupce punili preuzetim vijestima objavljenim, naročito, u istanbulskim i drugim vilajetskim novinama, i hvalospjevima mjesnim činovnicima.²⁴

Međutim, ministarstvo unutrašnjih poslova izdalo je 13. septembra 1305. godine naredbu da se »poduzmu specijalne mjere«²⁵ da zvanični i slobodni vilajetski listovi ne objavljuju priloge koji svojom sadržinom izlaze iz okvira članaka koji se objavljuju u istanbulskim listovima koji su bili pod kontrolom rigorozne cenzure, i da se ne raspravlja o književnosti.²⁶ Uprkos svim ovim naredbama, događalo se da su neki vilajetski listovi objavljivali priloge koji se nisu dopadali vlastima, zbog čega je ministarstvo unutrašnjih poslova jednom naredbom upozorilo da se ovakve stvari ubuduće ne ponavljaju.²⁷ Kasnije, međutim, Državni savjet, uočivši da je opao interes koji je postojao prema ovim listovima, saopštava vilajetima odluku da se u listovima piše jezikom koji će shvatiti i široke narodne mase i da se objavljuju članci koji tretiraju tehniku, poljoprivredu i stočarstvo.²⁸

Državni savjet je također odlučio da se zvanične novine, specijalne za taj vilajet, koje treba doturati iz mjesta u mjesto unutar jednog vilajeta, prenose besplatno, bez naplate poštanske takse.²⁹

Ove štamparije nalazile su se pod nadzorom mektupčija, koji su bili generalni sekretari vilajeta. Njihove dužnosti prema štamparijama i listovima istaknute su u dvadesetom paragrafu Uredbe o organizaciji vilajeta doslovno: »Kada zatreba da uprava vilajetske štamparije i vilajetskih novina ili u službenoj ili neslužbenoj formi nešto unese i napiše, rukopis se upućuje mektupčiji na redakciju i pregled«.³⁰ Za ovaj rad primao je, na primjer, mektupčija prizrenskog vilajeta od prihoda štamparije poseban honorar u iznosu od 1000 groša mjesečno,³¹ a plata slagara i litografa koji su radili u štampariji dunavskog vilajeta iznosila je 800 groša.³²

Da bi se ubrzali poslovi oko izdavanja listova u vilajetskim štamparijama koje su se nalazile u Jugoslaviji, postavljeni su glavni urednici, glavni slagari, njihovi pomoćnici, pa, čak, i prevodioci sa turskog na srpskohrvatski jezik.

je kao posebna knjiga na bugarskom, a deveta salnama Jemena (1313) izašla je na turskom i arapskom jeziku.

²⁴ List *Rumeli* (Solun), br. 49, 15. Zilhidže 1290, br. 50, 22. zilhidže 1290.

²⁵ Kastamomu Salnamesi XVI 1310, str. 204.

²⁶ Ibidem, str. 228.

²⁷ Ibidem, str. 223.

²⁸ List *Asır*, g. VIII, br. 784, 18 Maj 1903.

²⁹ List *Asır*, g. III, br. 303 27 rebiulevvel 1316.

³⁰ *Idare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi*, Istanbul 1287, str. 11.

³¹ List *Rumeli*, str. 49, 15 zilhidže 1290.

³² *Vilayetlerin idare-i mahsusasi ve nizamatın suver-i icraiyesi hakkinda talimat-i umumiye*, Istanbul 1284, str. 109.

Važne zapovijedi, propisi, sudske odluke, izvještaji lutrije i dr. objavljivane su u vilajetskim novinama kao pojedinačni dodatak. Povodom raznih godišnjica izlazila su *vanredna* i *posebna* izdanja. Od vilajetskih listova koji su objavljivani na teritoriji današnje Jugoslavije, list *Kosova* izlazio je 35, a *Manastir* 28 godina. Nema sumnje, ovi i drugi zvanični i specijalni vilajetski listovi, svaki pojedinačno, vrijedan su izvor za našu noviju istoriju. Na žalost, ne samo da se u našim bibliotekama ne mogu naći njihovi kompleti nego sada više nije moguće od ponekih listova pronaći nijedan primjerak.

Svi činovnici koji su služili u vilajetima morali su biti pretplatnici vilajetskog lista. Osim toga, vilajeti su međusobno vršili razmjenu listova. Zato su u gotovo svakom broju vilajetskih novina doslovno ili skraćeno unošene važne vijesti iz novina drugih vilajeta. Svi vilajetski listovi prodavali su se i u Istanbulu. Na primjer, 1875. godine u vilajetima su štampana 22 zvanična i 5 samostalnih listova. U Istanbulu ih je tada prodavao Sarafim efendija, vlasnik poznate Osmanlijske čitaonice, koja se nalazila na Okčularbaşi.³³

Kao sve vilajetske štamparije, i štamparije osnovane u Jugoslaviji, sastojale su se od dva odjeljenja: slagare i litografije. U odjeljenju slagare svake sedmice štampane su vilajetske novine i, u okviru mogućnosti, knjige, zatim za vilajetske kancelarije, a kasnije i za posebne institucije i privatne ličnosti različiti formulari, pozivnice, vizitkarte i drugo, a u odjeljenju litografije, naročito u prvim godinama salname. Zato su u većini vilajetskih štamparija bili zaposleni i kaligrafi. U kasnijim godinama je svaka štamparija unapredivala odjeljenje sloga i štamkala u njemu i salname. Međutim, prelaz sa litografije na slog nije se mogao odmah ostvariti, pa vidimo da je tehnikom litografije objavljeno još nekoliko salnama i, naročito, kalendara, kalata i tabela.

Kada je u Skopju izgrađen konak novog vilajeta, u ovoj zgradi određene su posebne prostorije i za štampariju vilajeta Kosova.³⁵ Godine 1313. sastav kadra ove štamparije izgledao je ovako: nazir (sekretar vilajeta), direktor, glavni urednik i njegov pomoćnik, blagajnik; odjeljenje slagare: glavni slagar i njegova tri pomoćnika, strojar i pomoćnik; odjeljenje litografije: magaciner, kaligraf, dvojica radnika na valjku, njihovi pomoćnici i jedan knjigovezac.³⁶

Godine 1895. u Skopju je otvorena moderna zanatska škola. Da bi se djelimično pokrivali njeni stalni rashodi i da bi jedan dio njenih učenika mogao izučiti slagarski i litografski zanat, štamparija kosovskog vilajeta je, godinu dana kasnije, prenesena u specijalno izgrađeno odjeljenje u ovoj školi i stavljena pod njenu upravu. Ovdje se produžilo sa štampanjem zvaničnih novina, salnama i ra-

³³ *Salname-i Vilayet-i Manastir* II, 1293, str. 103.

³⁴ Vilajetski listovi *Adana* (Izmir), *Hüdavendigâr* (Bursa), *Selanik Tuna* (Rušûuk), *Zevra* (Bagdad) u nekim

godinama izlazili su dvaput sedmično.

³⁵ *Salname-i Vilayet-i Kosova* VII, Skoplje 1314, str. 210.

³⁶ *Ibidem*, str. 111.

zličitih knjiga.³⁷ U ovoj štampariji 1900. godine radila su u slagari petorica učenika zanatske škole, a u litografskom odjeljenju jedan. Poslije II ustavnosti, osim službenih novina i salnama, u ovoj štampariji su štampane i privatne i društvene novine (*Envar-ı Hürriyet, Şar, Top, Yıldız*) i jedan časopis (*Yeni mektep*). Ova štamparija, pored slova za turski jezik, posjedovala je slova za štampanje djela na francuskom, srpskom i bugarskom jeziku.³⁸

Primjenom moderne nauke i tehnike, porastom broja savremenih škola, (osnovnih, srednjih, vojnih, zanatskih i dr.), otvaranjem filijala banaka i trgovačkih kompanija i u vilajetskim centrima, porasla je u toj srazmjeri i potreba za štamparijama, zbog čega su one bile prisiljene da nabave nove mašine i na taj način unaprijede poslove. Od lista *Kosova* bio je osiguran prilično dobar prihod. Poslije pokrivanja vlastitih rashoda, odvajan je priličan iznos za zanatsku školu.³⁹ Jašar efendija, drugi pisar upravnog vijeća kosovskog vilajeta tražio je saglasnost da se prihod dodijeli zanatskoj školi u Skopju, čija je izgradnja bila tek u planu i da se štampa jedan časopis za književnost i umjetnost,⁴⁰ ali dosada još nije izvjesno da li je u ovom poduhvatu uspio.

Uprava lista *Manastir* dodijelila je *Zanatskoj školi Hamidiji* u Bitolju kao prvu pomoć iznos od 18.000 groša od preplate koja je u 1906. godini ostvarena u iznosu od 25.000 groša.⁴¹

U salnamama koje su izdavali vilajeti i društva, osim kalendara i službenih podataka, objavljivali su naučnici i književnici članke, fotografije, tabele i karte, pa su zato i one uzete u obzir.

Proglasom II ustavnosti 1908. godine, i u vilajetima — kao što je bilo u Istanbulu — iskorišteno je ukidanje cenzure štampe, pa su različite partije i društva, manjine i institucije u Skopju i

³⁷ Ibidem VIII, Skopje 1318, str. 292.

³⁸ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye III*, Istanbul 1318, s. 1514—1515.

³⁹ List *Asır*, (Solun), br. 669, 27. mart 1902.

⁴⁰ List *Asır I*, br. 17, Cemaziyelevvel 1313.

⁴¹ List *Manastir*, br. 1124, 5. safer 1325 (1907). Neke štamparije i u ostalim vilajetima Osmanskog Carstva svojim prihodima pružile su veliku pomoć razvoju prosvjete i kulture. Na primjer: prihod vilajetske štamparije u Ankari, koja je osnovana 1287. iznosio je u 1309. godini 1807 lira, sumom od 632 lire pokriveni su rashodi medrese »Hamidiye«, koja je u Ankari formirana od učiteljske, srednje i osnovne škole. (*Ankara Vilayetine mahsus sal-*

name, XII, 1311, str. 305). Isto tako, u slučaju da ostvari višak prihoda štamparija dunavskog vilajeta u Ruščuku bilo je predviđeno da se taj višak prihoda utroši na mjesečni popravni dom. Vidi: *Vilayetlerin idare-i mahsusasi ve nizamatinin suver-i icrayesi hakkında talimat-i umumiye*. Istanbul 1284, str. 110.

⁴² Pored Skopja i Bitolja na hiljade primjeraka listova *Silah, Hançer, Bıçak, Bomba*, koje je štampala organizacija Ittihat ve Terakki u Solunu, Skadru i Serezu prodavalo se i u Istanbulu. Kao junak ovih listova poznat je neki Silahci Tahsin (Server Iskit, *Turkiyede Matbuat İdaresi ve Politikaları*, Istanbul 1943, str. 169). Većinu članaka u ovim listovima pisali su oficiri (Ahmet Hamdi, *Osmanlı Ordusunun Erbab-i Maglubiyeti ve Arnavudlar*, Kairo 1329, str. 5—6.

Bitolju počele da izdaju vlastite političke književne, naučne i stručne organe i da osnivaju posebne štamparije. Društvo *Ittihat ve Terraki* još prije proglašenosti II ustavnosti izdavalo je u Bitolju list pod naslovom *Neyyir-i Hakikat*, a 1910. godine Demokratska stranka list *Hukuk-u Ibad*.

Zaoštavanjem međustranačke političke borbe, novine sa čudnim nazivima koje je izdavala organizacija *Ittihat ve Terraki* kao *Top* u Skopju, *Kurşun*, *Süngü*, *KaFsatura* u Bitolju, napadale su opoziciju pa, čak, i neke strane države veoma oštrim prilozima.⁴² Ove novine koje 1911. godine odviše zastranjaju u svakom aspektu često su obustavljane od strane vojne uprave a njihovi ovlašteni izdavači kažnjavani zatvorskim kaznama.

Uz ove listove, koji nisu imali gotovo nikakve vrijednosti, izlazi u Bitolju *Hüsün ve Şür*, *Yeni Fikir*, *Elhan* a u Skopju *Yeni Mektep*, književni, znanstveni i stručni časopisi, koji zauzimaju istaknuto mjesto među ozbiljnim i korisnim časopisima koji su izlazili u vilajetima. Brojevi 4—8 časopisa *Hüsün ve Şür* štampani su u Solunu, a počev od broja 9 izlazi pod nazivom *Genç Kalemler* kao zagovornik novog jezika. *Yeni Fikir*, poslije balkanskog rata, a časopis *Elhan*, premještanjem njegovog urednika, nastavili su da izlaze i u Istanbulu.

Srpske nacionalne organizacije koje su se koristile slobodom štampe izdavale su političke i stručne listove i časopise kao: u Skopju *Vardar* (1908—1912) samo na srpskom jeziku, *Srpska škola* — SRP Okulu (1910), *Zakunitost* — Kanuniyet (1910), *Socijalistička Zora* — Sosalist Fecri (1911—1912), *Glas naroda* — Sadayi Millet (1912). Iako su Srbi u Solunu u nekoliko navrata pokušali da izdaju novine na svom jeziku, u tome nisu uspjeli. Ali, u Istanbulu, između 1895. i 1909. godine štampani su politički književni list *Carigradski glasnik* (Istanbul Muhbiri), koji je izlazio sedmično, i salnamu pod nazivom *Golub* — Güvercin (1890—1912. godine).

Šiptarski komiteti i klubovi, s ciljem da probude i razviju nacionalna osjećanja vlastitog naroda, štampani su listove na turskom jeziku i latinicom na šiptarskom jeziku: u Skopju *Üsküp-Shkupi*, u Bitolju *Ittihad-i Milli* — *Başkimi Kombit*.⁴³ Vanredna vojna uprava vilajeta Kosovo obustavila je list *Kosova* zato što je objavljivao članke koji su napadali vojsku i upravu.

Grci su u Bitolju izdavali list *To fos-Işik* i književni časopis pod nazivom *Lauta e Malesis* — Dag Flütü. Prema onome što se zna, oni su u Solunu, na području štampe, pokazali punu aktivnost.

⁴³ Prvi kongres Šiptara, održan 1908. godine u Bitolju, donio je odluku da se kao zvaničan i šiptarski alfabet usvoji latinica i da se izdaju novine na šiptarskom jeziku. I, doista, pored Skopja i Bitolja, štampane su, poslije II ustavnosti, u Istanbulu, Solunu, Elbasanu, mnoge novine, časopisi, salname na šiptar-

skom jeziku turskim pismom i latinicom. Samo je list *Dogru Yol*, koji je izlazio u Istanbulu, štampan osim na turskom jeziku i šiptarskim jezikom starim turskim pismom.

⁴⁴ List *Asir*, II, br. 110, 14. rebiül-ahar 1314.

⁴⁵ List *Rumeli*, II, br. 496, 21. juli 1911.

Još 1314 (1895/96) bilo je odlučeno da se osnuje i štampa jedan sedmični politički list s jedne strane na grčkom, a s druge strane na bugarskom jeziku u vilajetskoj štampariji koja se nalazila u bitoljskoj zanatskoj školi. Učinjen je pokušaj da se dobije odgovarajuće odobrenje.⁴⁴ Međutim, još ne znamo da li je ovaj list izlazio ili nije.

Borekčijan, tumač ruskog konzulata, iako je poduzeo mjere da se u Bitolju izdaje list na francuskom jeziku koji bi služio interesima Rusije, nije urodio nikakvim plodom poslije oštrog otpora od strane uprave lista *Neyiri Hakikat*, koji je izlazio u Bitolju.⁴⁵

Bugari su u ovom periodu na polju štampe pokazali živu aktivnost, najviše u Solunu. Samo u Bitolju izdavali su političke listove *Napred* — Ileri (1908) i *Rabotnička iskra* — Isči kivilcimi (1909—1910).⁴⁶

Zbog vanredne situacije koja je potrajala od balkanskog do drugog svjetskog rata, turska štampa na ovom području posve je zamrla. U Kraljevini Jugoslaviji, osnovanoj 1918. godine, kao manjina, Turci su bili prisiljeni da žive u sasvim posebnim političkim i ekonomskim prilikama. Turska inteligencija je, koristeći se izvjesnim političkim pravima koja su joj priznata, u prvim godinama izdavala (1919. i 1920) samostalne listove *Rehber* i *Uhuvvet*, ali vijek ovih listova nije dugo trajao.

Muslimani koji su živjeli na području Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka osnovali su 1919. godine Islamsko društvo za zaštitu prava i izdavali listove *Hak*, *Hak Yolu*, i *Mucahede*, kao glasila društva. Tada su i druge političke partije u Jugoslaviji izdavale vlastite organe na turskom jeziku: Radnička partija: *Sosyalist Fecri* (1920), Radikalna partija: *Sada-yi Millet* (1927—1929), Demokratska zajednica *Işik* (1927—1928). Politička stranka južnoslovenskih muslimana u Sarajevu, počev od 1920. godine, izdavala je na turskom i srpskom jeziku salnamu pod nazivom *Adalet* — Pravda.

Kao rezultat diktature koju je proglasio kralj Aleksandar I, 6. januara 1929. godine, zatvoren je parlamenat i političke partije i ograničene su slobode. Na taj način i turska štampa u Jugoslaviji — usprkos svim pokušajima koji su činjeni — više godina nije mogla da se oporavi od ovog teškog udara koji je primila. Tek 1937. godine, uoči izbora organa upravljanja islamske zajednice, u Skopju je izišao list na turskom i srpskom jeziku pod naslovom *Doğru Yol* — *Pravi put*. Konačno, u aprilu 1940. godine, opet u Skopju, izlazi isključivo na srpskom jeziku samostalni list *Muslimanska sloga* s ciljem da u kulturnom i ekonomskom pogledu una-

⁴⁶ Bugari u Solunu uspjeli su da izdaju oko 15 različitih političkih i stručnih listova i časopisa. U drugoj polovini XIX st. u Istanbulu, koji je bio kulturni centar i Bugara, štampano je oko 35 bugarskih listova i časopisa i nekoliko stotina djela različite tematike. U nekim bugar-

skim časopisima koji su izlazili u Istanbulu štampane su i turske pjesme i članci ćirilicom. Prvi bugarski časopis pod nazivom *Ljuboslovie* štampan je u Izmiru 1844. godine. Više o tome vidi: Dr. Mario Stojanov, *Bilgarska vizrojdenska knjižnina, I 1806—1878*, Sofija 1957.

prijedi muslimane nastanjene na području koje se tada nazivalo Južna Srbija.

Počev od kraja 1944. godine, za Turke u Makedoniji, izlazi u Skopju *Birlik*, politički list Narodnog fronta, a kasnije Socijalističkog saveza radnog naroda koji i sada izlazi. Organizacije političke omladine i žena izdavali su *Pioner Gazetesi* i *Yeni Kadın*. Sada se za učenike osnovnih i srednjih škola izdaje *Tomurcuk* i *Sevinç*, a od januara 1965. godine i dalje i *Sesler*, mjesečni časopis za društvene i umjetničke probleme.

Turska štampa u Jugoslaviji kojom se bavimo, vidi se da je tokom jednog stoljeća srazmjerno malo napredovala kako kvalitativno tako i kvantitativno. U Bugarskoj, međutim, u kraćem periodu, tj. od 1879. do 1945. godine, izašlo je, s obzirom na namjenu i sadržaj, oko stotinu različitih, vrijednih novina i časopisa.⁴⁷ Bilo je nekoliko faktora koji su negativno uticali da se turska štampa u Jugoslaviji razvija prema očekivanjima.

Poznato je da se do II ustavnosti nije davalo odobrenje svim onima koji su tražili dozvolu za izdavanje privatnih listova. I razvoj listova koji su izlazili pod različitim izgovorima ometala je cenzura štampe. Sloboda, pak, koja je poslije 1908. godine data štampi nije bila dugotrajno, a četiri godine kasnije 1912. godine dokrajčena je turska uprava na područjima današnje Jugoslavije. Kako su izgubljene oblasti napuštali prvenstveno turski intelektualci, smanjio se broj ljudi koji bi se mogli baviti poslovima štampanja i pisanja. Osim toga, u vrijeme Austrije, Srbije i Kraljevine Jugoslavije bila je ograničena sloboda muslimanske štampe.

Za turske listove i časopise koji su izlazili u Jugoslaviji, tokom jednog stoljeća, sređeni su abecednim redom bibliografski podaci, a časopisi koji su povremeno objavljivali članke na turskom jeziku i listovi na srpskom jeziku koje su izdavali Muslimani izdvojeni su i dati kao dodaci. Podatke u zagradama smo mi unosili. Bibliografija glavnih djela koja ima veze s turskom štampom dodata je na kraju naše studije.

ADALET (PRAVDA)

»Kalendar političke stranke južnoslovenskih muslimana«, godina I, 1338/9 (1920).

Vlasnik i izdavač: Izvršni odbor političke stranke južnoslovenskih muslimana u Sarajevu.

Islamska štamparija, Sarajevo.

22 × 15 cm, S. 81 (turski) + 83 + 3 (srpskohrvatski), ilustracija.

⁴⁷ Adem Ruhi Karagöz, *Bulgarian Turk Basını 1879—1945*, Istanbul 1945.

ARŞ

»Sedmični samostalni politički osmanlijski list«, godina I, br. 1, 11 Eylöl 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač: Mehmet Sami.

(Odgovorni urednik: Ibrahim Hakki).

Skopje. »Akvaroni« štamparija (Solun).

40 × 31 cm, na tri stupca 4 str.

BAHAR—BEHAR

»Petnaest-dnevni naučni i književni islamski časopis«, godina VII, br. 1, 1. maj 1906 — br. 24, 15 aprila 1907.

Ovlašteni izdavač: Mešić Sulejman-aga.

Glavni i odgovorni urednik: Mehmed Džemaluddin (Čaušević).

»Islamska štamparija«, Sarajevo.

30,5 × 23,5 cm, na dva stupca 4 str.

Tek u sedmoj godini ovaj časopis, osim na srpskom, štampan je i na turskom jeziku. U 15. broju (1. decembar 1906) ima dodatak od 14 stranica, gdje su objavljena imena stanovnika kasabe i sreza Cazin i iznosi u novcu koji su darovali za izgradnju hidžaske željeznice.

BIRLIK

Samostalni turski list, 1925.

Ovlašteni izdavač: Jusuf Zija Smailagić. Skoplje.

Vidi: *Anali Leksikografskog zavoda FNRJ*, sv. II (1955), Građa za bibliografiju jugoslovenske periodike, Zagreb 1955.

BIRLIK

»Nedeljni list Oslobođilačkog fronta makedonskih muslimana«, godina I, br. 1, 23. oktobar 1944.

Godina XXIII, br. 693, 29. septembar 1966.

Glavni i odgovorni urednik: Šükrü Ramo, Fahri Kaya (od 1963).

Državna štamparija »Goce Delčev«, Skoplje.

Posljednjih godina u podnaslovu: Organ socijalističkog jedinstva radnog naroda Makedonije. Donosi povremeno političke i književne članke i priloge. I sada izlazi.

BOSNA

»Ovaj list izlazi jedanput sedmično (ponedeljkom), donosi svakovrsne unutrašnje i vanjske vijesti i razne rasprave o opštim koristima«, godina I, br. 1, 28. maj 1866 — god. XIII, br. 636, 18. juli 1878.

Ovlašteni izdavač: Vatroslav Sopron, zemunski štampar, a kasnije Uprava vilajeta.

Glavni urednici: Mustafa Refet Imamović (do 30. decembra 1868), Mehmed Šakir Kurtćehajić (do 1872), Beograđanin Salih, Javer Baruh, Nuruddin Kurtćehajić i posljednji Carigradađanin Kadri; urednici za dio na srpskom jeziku Miloš Mandić (Novinar), njegovi pomoćnici: Niko Kraljević i Jovo Cimić.

Štampan u Sarajevu u Sopranovoj štampariji (do broja 63), a u vilajetskoj štampariji do posljednjeg (636) broja.

34 × 29 (br. 1—16), 48 × 37 (br. 17—616), 35 × 25 (br. 617—636), 4 str. (2 turski, 2 srpski, ćirilicom).

Kada je austrijska armija počela da okupira Bosnu i Hercegovinu, narodna vlada u Sarajevu, 8. jula 1878. godine, štampa vanredni broj lista »Bosna«, daje podatke o situaciji i objavljuje usvojenu odluku da narod pruži otpor okupatoru.

Od 28. marta do 18. jula 1878. godine izlazila je poluzvanično, na 8 stranica.

BOSNA VE HERSEK VILAYETI SALNAMESI

Sarajevo, vilajetska štamparija.

- I 1300 (1882), s. 89
- II 1301 (1883), s. 152
- III 1302 (1884), s. 112 + 64
- IV 1303 (1885), s. 128 + 88
- V 1304 (1886), s. 195
- VI 1305 (1887), s. 92
- VII 1306 (1888), s. 124
- VIII 1307 (1889), s. 111
- IX 1308 (1890), s. 124
- X 1309 (1891), s. 143
- XI 1310 (1892), s. 134

Ove salname su štampane za vrijeme austrijske uprave.

BOSNA VILAYETI SALNAMESI, *vid. SALNAME-I VILAYET-I BOSNA*

DOĞRU YOL — PRAVI PUT

»Idejni, vjerski, naučni i društveni list udruženja imama matičara. Izlazi svakog petka«, godina I, br. 11, 9. april 1937.

Odgovorni urednik: Hafiz Ramiz Palevac.

Glavni urednik: Sulejman Aški.

Skopje.

47,5 × 31,5 cm. četiri stranice (dvije na turskom i starim pismom, dvije na srpskom i ćirilicom).

DOĞU VE BATI

»Kulturni, ekonomski, društveni i politički časopis«. Mjesečnik. God. I, br. 1, 6. april 1943 — br. 6, 1. novembar 1943.

God. II, br. 7, 15. april 1943 — br. 8, 15. avgust 1943.
Ovlašteni izdavač: Doğu ve Bati štamparija Hrvata muslimana Zagreb.

(Glavni) urednik: Hifzi Bjelavac.

Tipografija d. d. Zagreb, Zagreb—Sarajevo.

31 × 23 cm, na dva stupca 8—18 str., ilustracije.

Ovaj časopis je izdavan s ciljem da služi unapređenju veza između Turske i novoosnovane hrvatske države.

ELHAN

»Književni, ćudoredni društveni i odgojni časopis. Izlazi svakog drugog četvrtka«.

Sv. I, br. 1, 10 ocaj 1327 (1911).

Sv. I, br. 2, 31 ocaj 1327 (1911).

Izdavač: Ahmed Hamdi;

Urednik: Iljas Madžid;

štampan u štampariji »Beynelmilel Ticaret«. Bitolj.

29 × 20,5 cm, na dva stupca 16 str.

Premještanjem njegovog urednika u Istanbul, ovaj časopis je od svog trećeg broja (1. mart 1328) počeo tamo da izlazi. Izišao ukupno 21 broj.

ENVAR-i HÜRRIYET

»Osmanlijski časopis koji služi za dobro države i naroda. Izlazi svake nedjelje«, god. I, br. 6, 11. oktobar 1909.

Direktor i glavni urednik: Ali Iffet.

štampanje vilajeta (Kosova), Skopje.

47 × 32 cm., na četiri stupca, 4 str.

Posljednji broj: 10, 9. novembar 1909 (I god.).

GAYRET SALNAMESI, vid. SALNAME-i GAYRET

GÜLŞEN-i SARAY — SARAJEVSKI CVJETNIK

»Ovu novinu svakog četvrtka u sedmici izdaje vilajetska štamparija u Sarajevu, sjedištu bosanskog vilajeta«.

God. I, br. 1, 26. decembar 1868 — br. 52, 28. decembar 1869.

God. II, br. 1, 2. januar 1870 — br. 51, 26. decembar 1870.

God. III, br. 1, 2. januar 1871 — br. 52, 26. februar 1872.

God. IV, br. 1, 4. mart 1872 — br. 15, 1. juli 1872.

Glavni i odgovorni urednik: Mehmed Šakir (Kurtćehajić).

Štampanje vilajetska štamparija, Sarajevo.

38 × 25 i 44 × 32 cm. (od 2. godišta 1870. g.), na četiri stupca — 4 stranice (dvije turski, dvije srpski, ćirilicom).

Smrću glavnog urednika Mehmeda Šakira prestao je izlaziti.

Smatra se prvim poluzvaničnim političkim i književnim listom koji je izlazio u Turskoj.

HAFTALIK NEYYIR-i HAKIKAT

Književni politički i društveni list, god. I, br. 1, 1325 (1909).

Izdavač: uprava lista (Neyyir-i Hakikat).

Štamparija (Neyyir-i Hakikat), Bitolj.

Vidi časopis *Bahče* (Solun), God. I, sv. 2, 25. avgust 1325, br. 52.

HAK

»Propagandni list udruženja za zaštitu islamskih prava u Jugoslaviji«.

Izlazi svakog ponedjeljka, srijede i petka.

God. I, br. 1, 23. februar 1920 — br. 138, 31. decembar 1920.

God. III, br. 139, 1. januar 1921 — br. 267, 31. decembar 1921.

God. III, br. 268, 1. januar 1922 — br. 445, 31. decembar 1922.

God. IV, br. 446, 1. januar 1923 — br. 694, 31. decembar 1923.

God. V, br. 695, 1. januar 1924 — br. 956, 11. decembar 1924.

Ovlašteni izdavač: Halit Hajri.

Odgovorni urednik: Hasan Sabri.

Štamparija »Uhuvvet« (Bratstvo), Skopje.

46 × 32 cm., na četiri stupca — 4 str.

Naslov mu je štampan srpskim i francuskim jezikom. U kasnijim brojevima podnaslov je glasio: »Glasilo organizacije muslimana juga Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca«. Od 552. broja (8. maj 1923) u podnaslovu je uneseno da »Izlazi svakog dana osim srijede« i da je počeo da se štampa u vlastitoj štampariji. Neki brojevi su donosili i po dvije stranice na srpskom jeziku. Kada je ovaj list zbog jednog oštrog članka protiv vlasti koja je htjela da sruši »Burmali« džamiju Karliili Mehmedbega u Skopju, iz druge polovine XV stoljeća, obustavljen, nastavio je da izlazi pod nazivom *Hak Yolu* i *Mucahede*, ali nije dugo izlazio.

HAK YOLU

»Politički i društveni list na turskom jeziku. Izlazi svakog dana osim nedjelje«.

God. V, br. 1 (957), 26. januar 1925.

Vlasnik: Nastas N. Petrović.

Odgovorni urednik: H. Sabri.

Štamparija »Krajničanac«, Skopje.

47 × 32 cm., na četiri stupca 2 str.

Posljednji broj: 3, 3. februar 1925.

Naslov, ime vlasnika i datum štampani su i ćirilicom. Nastavak je lista *Hak*.

HUKUK-u IBAD

»Organ osmanlijske demokratske partije Firka-i Ibad«. Maj 1910.

Ovlašteni izdavač: Mustafa Saffet, Bitolj.
Server Iskit, *Türkiye'de Matbuat Idareleri ve Politikaları*,
Istanbul 1943, s. 160; list *Türkiye*, Istanbul, br. 1, 7. haziran 1326.

HÜSÜN VE ŞİİR

»Književni, umjetnički, filozofski i društveni časopis«. Zasada izlazi jedanput u petnaest dana.

Sv. I, br. 1, haziran 1325 (1900) — br. 8, 21. eylül 1326 (1910).

Osnivači: H. Hüsnü, A. Suphi.

Odgovorni urednik: Ismail Hakki (br. 1—3); Abdullah Fejzi (br. 4—8).

Bitolj, (štamparija »Neyyir-i Hakikat«); štamparija zanatske škole »Midhat Paša«, Solun (br. 4—8).

27 × 18,5 cm., na dva stupca 16 str., ilustracije.

Od četvrtog broja direkcija lista prenesena je u Solun i nastavljaajući publikovanje izdala ukupno osam brojeva. Časopis *Genc Kalemler*, koji je branio novi jezik, zato što je bio nastavak *Hüsün ve Şiir-a*, saopštio je da je prvi broj, u stvari, deveti broj *Hüsün ve Şiira* i produžio je paginaciju stranica. *Genc Kalemler*, čiji prvi primjerak čitate danas, nije ništa drugo nego savršeniji oblik lista *Hüsün ve Şiir* koji je ranije izlazio. Da, redakcija našeg lista su mladići koje ste otprije poznavali. Oni smatraju da se ime *Hüsün ve Şiir* odnosi na pitanja koja imaju samo specijalistički karakter. Međutim, njihov cilj nije samo to: osim značenja koje obuhvata *Hüsün ve Şiir*, u njihovom listu široko mjesto pripada i misaonim produktima. Zato su promijenili naziv lista i nazivali ga *Genc Kalemler*...« (Vidi *Genc Kalemler*, sv. I, br. 1 (9), Solun (1911), s. 82).

U časopisu *Hüsün ve Şiir* objavljujivani su između ostalih članci Abdulhak Hamida, Ali Džaniba, Dženab Šehabettina, Eniz Avniya (Aka Gündüz), Omer Sejfeddina i Tevfik Fikreta i prijevodi iz francuske i talijanske književnosti.

IŞIK — ZRAK

»Zasada izlazi svakog ponedjeljka, srijede i petka, Demokratska zajednica — politički, društveni i ekonomski list specijalno za muslimane Južne Srbije«.

God. I, br. 1, 21. juli 1927 — br. 131, 19. juli 1928.

God. II, br. 132, 21. juli 1928 — br. 186, 1. januar 1929.

Ovlašteni izdavač i odgovorni urednik: Dimitrije Anastasijević — Tašula, advokat.

Redakcijski kolegij: Hüseyin Hüsnü, Fevzi Hadžihamzić, muslimani — pisci naše domovine.

Štamparija »Krajničanac«, Skopje.

48 × 32 cm, na četiri stupca 2 str.

Naslov je štampan i na srpskohrvatskom jeziku (ćirilicom i latinicom). To je organ Demokratske partije Kraljevine Jugoslavije.

ILERİ

»List za zaštitu ustavnosti«.

Zasada izlazi jedanput nedeljno (četvrtkom), god. I, br. 1 (20), 9. temmuz 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač i odgovorni direktor: Matli Zija, Štamparija »Neryyir-i Kakikat, Bitolj.

38 × 26 cm, na tri stupca — 4 str.

List »Süngü« koji je zabranila uprava sa izvanrednim ovlaštenjima izlazio je neko vrijeme pod ovim nazivom.

ITIHAD-I MILLI — BAŞKIMI KOMBİT

Organ šiptarskog komiteta.

Štampan je 1910. g.

Ovlašteni izdavač i odgovorni upravnik: Zavalanli Fehim.

Glavni urednik: Mustafa Saffet.

Štamparija »Beynelmilel Ticaret«, Bitolj.

Ovaj list štampan je na turskom i, latinicom, na šiptarskom jeziku. Vojna uprava kosovskog vilajeta obustavila je njegovo izlaženje i odlučila da ovlaštenog izdavača Fehmija, bez suđenja drži u zatvoru šest mjeseci.

Tiraž je iznosio do 3.000 primjeraka.

Vidi list *Doğru Söz*, (Istanbul), br. 3, (14. recep 1328), i br. 4 (21. recep 1328); list *Türkiye*, (Istanbul), br. 1, 7. haziran 1326. g.

KASATURA

List za čuvanje ustavnosti »Zasada izlazi jedanput sedmično, svakog ponedjeljka«.

God. I, br. 1. 5. aralik 1327 (1911).

Odgovorni direktor: Riza.

Štamparija »Beynelmilel Ticaret«, Bitolj.

2°, na tri stupca — 4 str.

KOSOVA

»Ova se novina izdaje u Upravi vilajeta svakog četvrtka u sedmici«.

God. IV, br. 171, 28. juli 1880.

God. VI, br. 280, 7. septembar 1882 — br. 427, 2. decembar 1885 (tursko-srpski).

Urednik: Mehmed Vasif, mümeviz administrativnog ureda vilajeta (1296).

Kašif Hajri (1304), Ismail Kemal (1305).

Glavni slagar: Akif (1296), Sinan Šefki (1300—1305).

Prevodioci na srpskohrvatski jezik: Hasan i Trifun Radivojević.

Priština, štampa se u štampariji kosovskog vilajeta.

41 × 33,5 cm., na četiri stupca, 4 stranice.

Prvi broj je izišao 1294 (1877) godine. Od septembra 1884. do kraja januara 1886. godine štampan je i na turskom i na srpsko-hrvatskom jeziku (po dvije str.). Vidi Todor P. Stanković, *Putne beleške po Staroj Srbiji 1871—1898*, Beograd 1910, s. 86—87. Poslije 8. septembra 1888. g. produžio je da izlazi u Skopju.

KOSOVA

»Vilajetski list, služi domovinskim i opštim koristima, izlazi svake srijede«, god. XXI, br. 1020, 11. muharrem 1316 (1897).

Glavni urednik: Ismail Kemal, 1311, Tahir (1314—1318).

Glavni slagar: Musa Kazim (1311—1318).

Skopje, štamparija vilajeta Kosova, poslije 1895. god. štamparija zanatske škole »Hamidiye«.

41 × 33,5 cm., na četiri stupca, 4 str.

Ovaj list izlazio je u Prištini do druge polovine 1888. god. Prenošenjem sjedišta kosovskog vilajeta u Skopje, 8. IX 1888. g., postavio je da izlazi ovdje samo na turskom jeziku i, kao što je bilo kod salnama kosovskog vilajeta, nastavljaajući redne brojeve. Izlazio je do balkanskog rata.

Nastojanjem upravnika za prosvjetu kosovskog vilajeta Zivera i njegovog sekretara Mazharbega, obezbijedena je savršena litografska mašina za vilajetsku štampariju koja je 1905. godine prenesena u zanatsku školu, zatim jedna tipografska mašina i nekoliko manjih štamparskih mašina na nožni pogon modernog tipa, nakon čega je list Kosova koji je ozbiljnošću svoga sadržaja zauzimao važno mjesto među vilajetskim listovima, u martu 1906. godine — zalazeći u tridesetu godinu svoga izlaženja — proširio format dodavanjem još jednog stupca i na taj način je povećao sadržaj. (Vidi list *Asr*, Solun, br. 1048, 1058, i 1066 (1906). Kosova vilayeti salnamesi, vidi *Salname-i vilayet-i Kosova*.)

KURSUN

»Sedmični osmanlijski list koji se ne ustručava da piše o pravdi i istini i kojem je interes domovine najdragocjenija stvar«, god. I, br. 1, 28 mart 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač i odgovorni direktor: Esad.

Štampa se u štampariji »Beynelmilel Ticaret«, Bitolj.

38 × 27,5 cm, na tri stupca — 4 str.

Posljednji broj koji postoji 8,16 mayis 1327 (I. god.). Smatra se nastavkom listova *Süngü* i *Ileri*.

LIM

»Ponosimo se književnim i vojnim djelima u službi interesa domovine i nacije«. Naše stranice otvorene su svim rodoljubima, god. I, br. 1. 1. juli 1909.

Odgovorni direktor: Mehmed Kamil.

Dopisnici: Omladina domovine.

Pljevlja, štamparija »LIM«, 47,5 × 31 cm., na tri stupca, 4 str.
Ne zna se koliko je izlazilo brojeva. Litografija.

MANASTIR

»Vilajetski list, izlazi srijedom svake sedmice«.

God. II, br. 62, 7. Mayis 1302 (1886).

God. XXIII, br. 1173, 4. Mart 1908, br. 1393 (1912).

Urednik: Mehmed Hasib (1305), Mehmed Mazlum (1308—1312),
Hadži Mehmed Nešet (1313).

Glavni slugar: Osman Hilmi (1305), Besim (1308—1314).

Vilajetska štamparija, Bitolj.

52 × 36 cm, na 3—5 stubaca 4 str.

U broju 1139 (3. juli 1907) objavio je, kao dodatak, listu izvučenih pogodaka lutrije u korist bitoljske zanatske škole »Hamidiye«.

MANASTIR VILAYETI SALNAMESI, vid. SALNAME-i VILAYET-i MANASTIR

MÜCAHEDE

»Politički i društveni list, na turskom jeziku izlazi svaki danom osim ponedjeljka«, god. I, br. 1, 29. januar 1925.

Vlasnik: Nastas N. Petrović.

Odgovorni urednik: H. Sabri.

Štamparija »Krajničanac«, Skopje.

47 × 32 cm, na četiri stupca, 2 str.

Srpskohrvatskim jezikom i ćirilicom pisan je naslov, ime vlasnika i datum.

Počeo je izlaziti kada su naredbom ministarstva unutrašnjih poslova obustavljeni i zaplijenjeni listovi *Hak* i *Hak Yolu*.

MÜCAHEDE-i MILLIYE

»Slobodni i samostalni osmanlijski list, zasada izlazi dvaput sedmično«, god. I, br. 1, 8. Eylul 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač i odgovorni direktor: Salih Zeki.

Štamparija »Vardar«, Skopje.

35 × 27 cm. na tri stupca, 4 str.

Posljednji postojeći broj: 65, 27. Aralık 1330/1912 (druga godina).

NERETVA

»Ovaj list sadrži svakovrsne unutrašnje i vanjske vijesti i raznovrsne teme koje se odnose na pitanje od javnog interesa, izlazi jedanput sedmično (četvrtkom)«, god. I, br. 1, 2. februar 1876.

Glavni urednik: Mehmed Hulusi.

Prevodioci na srpskohrvatski jezik: Josif Alkalaj i Risto Aleksijević.

Štampan u štampariji vilajeta Hercegovina, Mostar.

44 × 29 cm, četiri stranice (2 na turskom, a 2 na srpskom, ćirilicom).

Ukidanjem hercegovačkog vilajeta početkom 1877. godine pre-
stao da izlazi. Tiraž mu je iznosio 360 primjeraka.

NEYYIR-i HAKIKAT

»Osmanlijski list, organ za širenje ideja osmanlijske organiza-
cije Ittihad ve Terakki u Bitolju, zasada izlazi svake srijede« (br.
21, 13. šaban 1326).

Osnovan: 8. Marta 1324 (1908), god. I, br. 10, 11. Temmuz 1324
(1908).

Glavni i odgovorni direktor: Ahmed Ejub.

Glavni urednik: Mehmed Hasib.

Štampan u vilajetskoj štampariji a kasnije u štamparije koju
je osnovao list, Bitolj.

48 × 32 cm. na tri stupca, 4 str.

Posljednji postojeći broj: 317, 4. april 1911. (četvrta godina).

Prvih devet brojeva ovoga lista izišlo je prije proglašenja II ustavnosti. (Vidi: *Neyyir-i Hakikat*, br. 15, 20. receb 1326). Ova novina koja je više bila organ centralnog odbora organizacije Ittihat ve Terakki u Bitolju napadala je rukovodeći centar. (Server Iskit. *Turkiye de Matbuat Idareleri ve Politikolari*, Istanbul 1943, str. 147).

Kao uspomena povodom godišnjice II ustavnosti štampan je u obliku časopisa vanredni primjerak od 50 stranica u kojima je ustupljen prostor književnim, istorijskim i vojnim člancima.

PIONER GAZETESI

»Mjesečni dječiji časopis«. Br. 1, 1950 — br. 10, 1951.

Glavni saradnik: Mahmut Demir (br. 1—2), Ismail Tefvik (Br. 5), Nedžati Zekerija (br. 4—10) Skopje.

PRIZREN, vid. PURZERIN.

PRIZREN VILAYETI SALNAMESI vid. SALNAME-i
VILAYET-i PURZERIN.

PURZERIN — PRIZREN

»Ovaj list sadrži svakovrsne unutrašnje i vanjske vijesti i raznovrsne teme koje se odnose na pitanja od javnog interesa, izlazi jedanput sedmično (ponedjeljkom).

God. I, br. 1, 14. avgust 1871.

Urednik: sekretar vilajeta Šeref (1921).

Glavni slagar: Akif (1921).

Za dio na srpskohrvatskom jeziku: Ilija Stavrić.

Prevodilac sa turskog na srpskohrvatski jezik: Todor Stanković.

Na tri stupca, 4 str.

Prema riječima T. Stankovića, koji je u ovom listu bio zaposlen kao prevodilac na srpskohrvatski jezik, *Prizren* je izlazio do kraja 1874. godine. (Vidi: Todor Stanković, *Putne beleške po Staroj Srbiji 1871—1898*, Beograd 1910, str. 67).

REHBER

»Islamski politički i naučni list, izlazi jedanput sedmično (subotom)«, godina I, br. 1, 24. aprila 1897 — god. V, br. 109, 1902.

Ovlašteni izdavač i urednik: Mehmed Hulusi.

Vilajetska štamparija, Sarajevo.

39 × 28 cm, na tri stupca, 4 str.

Smatra se nastavkom lista *Vatan*.

REHBER

»Samostalni turski list koji služi koristima muslimana, izlazi utorkom i petkom«.

U 1920. godini izišlo ukupno 14 brojeva.

Ovlašteni izdavač: Kâzım Emin (Lugar).

Glavni saradnik: A. Kemal.

Odgovorni saradnik: A. Basri, Skopje.

Vidi: Gligor Todorovski, *1919—1929 a kadar Üsküp'te çıkan Türkçe gazeteler*, list »Birlik« 1. oktobar 1962.

RUMELI

Zvanični list manastirskog vilajeta.

Izlazi jedanput sedmično, četvrtkom.

1921 ? — 1924 ?

Urednik: Mehmed Vasif (1292).

Glavni slagar: Akif (1292).

Bitolj, vilajetska štamparija.

Vidi: *Salname-i Vilâyet-i Manastir*, II 1293. s. 103.

Poslije ukidanja bitoljskog vilajeta 1292. godine, Mustafa beg, raniji ovlašteni izdavač listova *Rumeli* koji je štampan u Solunu i *Zaman* koji se smatra njegovim nastavkom, obratio se zbog oduzimanja ovlaštenja ovom listu koji je izlazio u Bitolju, tadašnjem ministarstvu prosvjete da izda je jedan list na turskom i grčkom jeziku, opet pod nazivom *Rumeli*. (Vidi: list *Zaman* (Solun), god. IV, br. 198, 25 rebiülevvel 1294). Nemamo podataka da li je Mustafa-ebg u ovom poduhvatu uspio ili ne.

SADA-YI MILLET — GLAS NARODA

»Nezavisni politički, društveni i ekonomski list koji služi islamskim koristima, izlazi svake subote i srijede«.

God. I, br. 1, 25. juni 1927 — br. 96, 26. juni 1928.

God. II, br. 97, 3. juli 1928 — br. 110, 11. januara 1929.

Ovlašteni izdavač i odgovorni direktor: Aleksandar Bukvić.
Redakcijski kolegijum: grupa islamskih intelektualaca.

Štamparija »Uhuvvet« (Bratstvo). Skopje.

48 × 32 cm: na četiri stupca, 2—4 str.

Organ Jugoslovenske radikalne partije. Ukinut proglašom diktature od 6. januara 1929. godine.

SALNÂME-i GAYRET — KALENDAR »GAJRET«

God. I, 1324 (1906—7, str. 107 (na turskom) + 178 + XII (na srpskohrvatskom), 21 × 14,5 cm, ilustracije, tabele.

God. II, 1325 (1907—8), str. 63 (turski) + 160 + 4 (na srpskohrvatskom), 22,5 × 15, ilustracije.

Izdavač: Dobrotvorno društvo »Gajret«.

Štampan u Islamskoj štampariji, Sarajevo.

SALNAME-i VILAYET-i BOSNA

Vilajetska štamparija u Sarajevu.

I 1283 (1866), str. 107 + 2 (lito)

II 1284 (1867), str. 94 + 2

III 1285 (1868), str. 106

IV 1286 (1869), str. 107

V 1287 (1870), str. 161 + 11

VI 1288 (1871), str. 148 + 1

VII 1289 (1872), str. 192

VIII 1290 (1873), str. 169 + 1

IX 1291 (1874), str. 172 + 2 karte

X 1292 (1875), str. 168

XI 1293 (1876), str. 168

XII 1294 (1877), str. 160

XIII 1295 (1878), str. 30 + 144

SALNÂME-i VILÂET-i KOSOVA

Štamparija vilajeta Kosova, Priština.

I 1296 (1878), str. 154 + 1 karta (lito) 18,5 × 14,5,

II 1300 (1881), str. 178 + 1 karta (lito) 19 × 13,

III 1302 (1883), str. 176 + 1 + 1 karta, 20 × 15,

IV 1304 (1886), str. 314 + 1 karta 18 × 12,

V 1305 (1887), str. 283 + 1 karta 20 × 13.

SALNÂME-i VILÂYET-i KOSOVA

Štamparija vilajeta Kosova, Skopje.

VI 1311 (1892), str. (16) 240 + 16 slika + 1 karta,

VII 1314 (1895), str. (10) 753 + 16 slika,

VIII 1318 (1900), str. 936.

SALNÂME-i VILÂYET-i MANASTIR

Štamparija bitoljskog vilajeta:

I 1292 (1875), str. 117,

II 1293 (1876), str. 115.

Salname specijalno za bitoljski vilajet:

I 1305 (1887), str. 683,

II 1308 (1890), str. 248,

III 1310 (1892), str. 422 + 1 karta,

IV 1311 (1893), str. 367 + 1 karta,

V 1312 (1894), str. 419 + 1 tabela + 1 karta,

VI 1313 (1895), str. 263 + 1 karta,

VII 1314 (1896), str. 247 + 1 karta.

SALNÂME-i VILÂYET-i PURZERIN

Štamparija prizrenskog vilajeta:

I 1290 (1873), str. 120 + 1 karta (lito), 18 × 12,

II 1291 (1874), str. 176 (listo), 18 × 12.

SESLEK

»Mjesečni časopis za društvene i umjetničke probleme«,

God. I, br. 1, decembar 1965,

God. II, br. 2, januar 1966 — br. 9, oktobar 1966.

Predsjednik upravnog odbora: Fahri Kaya.

Odgovorni urednik: Ilhami Emin.

(Štamparija) »Nova Makedonija«, Skopje.

19,5 × 12,5 cm, 92 str., ilustracije.

Izlazi i sada.

SEVINÇ

»Organ turskih pionira Makedonije«. Izlazi jedanput mjesečno.

God. I, br. 1, septembar 1951.

God. XVI, br. 1, septembar 1966.

Priređuju: Nedžati Zekerija (odgovorni urednik) i Nusret Dišo

Ülkü.

Štamparija »Nova Makedonija«, Skopje.

25,5 × 19 cm, na tri stupca 32 strane, ilustracije.

Izlazi i sada.

SOSYALIST FECRI

Organ jugoslavenske socijalističke radničke partije, god. I, br. 1, 10. septembar 1920. Br. 12 (1920).

Štamparija »Bratstvo«, Skopje.

Ovaj list bio je, u stvari, organ Komunističke partije Makedonije i stare Srbije. Izlazio je i na srpskom jeziku, zasebno.

Vidi: Gligor Todorovski, *1919—1929-a kadar Ūskŭp'te cikan tŭrkçe gazeteler*. List »Birlık« (Skoplje) I—XI 1962; Dejan Aleksić, »*Naša reče* (1939—1941), Skoplje 1960, str. 17—19.

SUNGŪ

»List koji čuva ustavnost, zasad izlazi jedanput sedmično (četvrtkom)«, god. I, br. 2, 24. šubat 1326.

Odgovorni urednik: Hamdi.

Štamparija »Neyyir-i Hakikat, Bitolj.

38 × 28 cm. na tri stupca 4 stranice.

Posljednji postojeći broj 25 (1), 22. eylŭl 1327 (2. g.).

Pošto je obustavljen od strane uprave sa izvanrednim ovlaštenjima izlazio je neko vrijeme pod nazivom Ileri.

ŞAR

»Sedmični osmanlijski politički list«. Br. 15, 6. haziran 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač: Rustem.

Štampan u (vilajetskoj) štampariji »Kosova«, Skopje.

37 × 27,5 cm, na tri stupca 4 str.

TOMURCUK

»Mjesečni časopis za najmlađe«. Br. 1, septembar 1957 — br. 3, novembar 1966.

Odgovorni urednik: Nedžati Zekerija.

Izdavačko preduzeće »Nova Makedonija«, Skopje.

24 × 17 cm. na dva stupca 14 str. (računajući i korice), ilustracija.

Izlazi i sada.

TOP

»Sedmični osmanlijski politički list«. Br. 7, 11. Nisan 1327 (1911), Br. 12. 16. Mayıs 1327 (1911).

Ovlašteni izdavač: Rustem.

Štampan u (vilajetskoj) štampariji, »Kosova«, Skopje.

37,5 × 27,5 cm., na tri stupca, 4 stranice.

UHUVVET

»Nezavisni sedmični list koji služi interesima muslimana«, god. I, br. 1, 1919 — br. 12, 3. oktobar 1919.

Vlasnik: Halil Kazim.

Izdavač: A. Kemal. Skoplje.

Vidi: Gligor Todorovski, 1919—1929 *a kadar Ūskŭp'te űikan Tŭrkçe gazeteler*, list »Birlik« (Skoplje), 1. novembar 1962.

ŪSKŪP — SHKUPI

»Zasada izlazi jedanput sedmično (ponedjeljkom)«, god. I, br. 1, 29. avgust 1911.

Odgovorni direktor i glavni urednik: Jašar S. Erebar. Upravlja odbor sastavljen od Šiptara, Skopje, štamparija »Akvaroni« (Solun).

37,5 × 27 cm, na tri stupca, 4 str. (dvije na turskom, dvije latinicom na šiptarskom jeziku).

VATAN

»Domovinski list, zasada izlazi jedanput sedmično, raspravlja o političkoj situaciji i raznim korisnim stvarima«.

God. I, br. 1, 12. septembar 1884.

God. XIV, br. 642, 16. april 1897.

Ovlašteni izdavač i glavni urednik: Mehmed Hulusi.

Štampan u vilajetskoj štampariji, Sarajevo.

40 × 29 cm, na tri stupca 4 str.

Austrijska uprava u Bosni štampala ga je arapskim pismom i turskim jezikom, jer većina domaćih Muslimana nije znala moderni alfabet (ćirilicu i latinicu). List *Vatan*, pošto je njegovo rasturanje po Turskoj zabranjeno zato što je kritikovao režim sultana Abdulhamida, počeo je od aprila 1897. godine da izlazi pod nazivom *Rehber* i da ismijava mladoturski pokret, zbog čega je sultan Abdulhamid odlikovao glavnog urednika Mehmeda Hulusija osmanlijskim ordenom (IV reda) i čašću paše. U drugom broju (1884) objavljen je kao dodatak Statut grada Sarajeva.

VATAN

»Sedmični osmanlijski list koji se ne ustručava da piše o pravdi i istini, i kojem je interes domovine najdragocjenija stvar«, god. I, br. 1, 1. Haziran 1327 (1911).

Odgovorni direktor i glavni urednik: Mehmed Hasib, Bitolj, štamparija »Beynelmillel Ticaret«.

39,8 × 27 cm, na tri stupca, 4 str.

Mehmed Hasib je, prema pisanju dnevnika *Zaman*, koji je izlazio u Solunu, još 1908. godine izdavao *Vatan* kao politički i društveni list. (*Zaman*, god. I, br. 36, 11. decembar 1908).

U povodu posjete sultana Mehmeda Rešada V Bitolju saopšteno je da će biti objavljen vanredni broj lista. (*Vatan*, br. 1, 1. Haziran 1327).

Ovaj list počeo je da izlazi kada je naredbom vlasti zabranjeno rasparčavanje listova *Kurşun* i *Süngü* u Istanbulu. Međutim,

odlukom ministarskog vijeća svi su ovi listovi zabranjeni. Pretpostavljajući da se i na Istanbul, zato što su se i u njemu prodavali ovi listovi, proteže zabrana, vojna uprava je smatrala zakonski progon oportunistim. (List *Vatan* br. 1, 1. Haziran 1327).

YENI FIKIR

»Časopis o odgoju, društvu i poljoprivredi, namijenjen da koristi omladini i učiteljima, da širi ideje udruženja učenika i svršenika učiteljske škole u Bitolju, izlazi svakog 15. u mjesecu«.

Godina I, br. 1, 15. Kanun-i evvel 1327 — br. 7, 15. Haziran 1328.

Utemeljači: Edhem Nežat, A. Ferid, Bitolj, štamparija »Beynelmîlel Ticaret« (br. 1—4); štamparija »Neyyir-i Hakikat« (br. 5—7). 21,5 × 15 cm, 32 str., ilustracije.

Poslije balkanskog rata, izdavanje časopisa je nastavljeno u Istanbulu (br. 8—12).

Među saradnicima su: Mehmed Emin, Belkis Iclal i Subhi Edhem.

Kao dodatak listu objavljen je sadržaj djela Edhem Nežat Beya pod naslovom »Mektepçilik«. (God. I, br. 1, 15. Nisan 1328).

YENI KADIN

»Organ Antifashiističkog fronta žena Makedonije«. Br. 1. avgusta 1949 — br. 7. februar 1950.

Glavni i odgovorni urednik: Ranka Milanović. Skopje.

YENI MEKTEP

»Izdaje nastavničko vijeće srednje učiteljske škole u Skoplju, krajem svakog mjeseca«.

God. I, br. 1, Nisan 1327 (1911) — 11. mart 1328 (1912) str. 1—352.

God. II, br. 12, Nisan 1328 (1912) — 14. haziran 1328 (1912), str. 353—448.

Glavni urednik: Sabri Džemil.

Štampan u (vilajetskoj) štampariji Kosova, Skopje.

29 × 21 cm, na dva stupca — 32 str.

Bibliografiju prvih članaka, objavljenih u ovom časopisu, u vrijeme kada se u svojstvu nastavnika književnosti u Srednjoj učiteljskoj školi u Skopju nalazio redovni profesor Istanbulskog univerziteta, pokojni Mustafa Šekip Tunç, pogledaj: prof. (Ziya Fahri) Findikoglu, *Prof. Mustafa Şekip'in yazilari*, Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, Istanbul 1944, str. 90—94.

YENI VAKIT — NOVO VREME

»Nezavisni naučni, društveni i književni list, izlazi svakog utorka i petka«, god. I, br. 1, 4. avgust 1925.

Ovlašteni izdavač i glavni urednik: Smailagić Jusuf Zija.
 Odgovorni direktor: Ibrahim Hilmi. Štamparija »Bratstvo«,
 Skopje.

39 × 28 cm, na 4 stupca 2 str.

YILDIZ

»Javna turska revija, izlazi svake nedjelje«, godina I, br. 1,
 15. šubat 1324 (1908) — br. 48, 21. šubat 1325 (1909).

Urednik, izdavač: (Harputlu) Sadi. Štamparija u (vilajetskoj)
 štampariji Kosova, Skopje.

26,5 × 20 cm, na dva (od broja 6 na četiri) stupca 8 str.

Smatra se organom nacionalnog turskog omladinskog kluba
 »Šubban-i Vatan«, koji je osnovan u Skopju poslije II ustavnosti.
 Donosio je u podlistku pjesme izdavača Harputlu Sadija i poglavlja
 koja se odnose na Skopje iz *Putopisa* Evlija Čelebi.

TURSKI LIST KOJI JE IZDAVAO BUGARSKI REVOLUCIONAR I PISAC LJUBEN KARAVELOV 1866.

Beograd, državna štamparija Srbije.

Vidi: Ivan Ivanić, *Iz crkvene istorije Srba u Turskoj u XVIII
 i XIX veku*, Beograd — Novi Sad 1902, str. 74.

DODACI

1

Čisopisi Bosanaca, koji su osim na srpskohrvatskom štampali
 članke i na turskom jeziku.

a) Časopisi na srpskohrvatskom jeziku pisani starim turskim
 slovima:

MISBAH

»Organ udruženja ilmiye Bosne i Hercegovine«. Sedmičnik,
 god. I, br. 1, oktobar 1912 — br. 23—24, novembar—decembar 1913.

Sarajevo, Islamska štamparija.

46 × 30 cm.

Od 1. decembra 1913. godine počeo je da izlazi, umjesto arap-
 skim slovima, ćirilicom i latinicom.

MUALIM

»Časopis u službi interesa bosanskohercegovačkih imama i
 mualima«. Mjesečnik.

God. I, br. 1. decembar 1910 — br. 12, decembar 1911.

God. II, br. 1, oktobar 1911 — br. 12, septembar 1912.

God. III, br. 1 (1912) — br. 12, (1913).

Odgovorni direktor: Muhamed Seid Serdarević.

Islamska štamparija, Sarajevo.

Ujedinivši se s časopisom *Misbah* u prvoj polovini 1914. godine, nastavlja da izlazi pod nazivom *Yeni Misbah*.

TARIK

»Naučni i književni list«. Mjesečnik.

God. I, br. 1, 1. juni 1908 — br. 12, 21 maj 1909.

God. II, (1909/10).

God. III (1910/11).

Izdavač: Hadži Fehimaga Kučukalić.

Glavni direktor: Hadži Mehmed Džemaluddin Čaušević.

Islamska štamparija, Sarajevo.

24 × 16 cm.

YENI MISBAH

Časopis koji izlazi poslije spajanja *Muallima* i *Misbaha*. Sedmičnik.

God. III, br. 1, 9. april 1914 — br. 19, 24 juli 1914.

Odgovorni direktor: Sakib Korkut.

Islamska štamparija, Sarajevo.

46 × 30 cm.

b) Časopisi ćirilicom i latinicom na srpskohrvatskom jeziku:

GLASNIK VRHOVNOG STARJEŠINSTVA ISLAMSKJE VJERSKE ZAJEDNICE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Mjesečnik.

Seriya I, II, god. I (1933 — god. XIII 1945 ?

Seriya III, god. I (1950 — god. XVII 1966

2

Časopisi na srpskohrvatskom jeziku koje su izdavali Turci, Bosanci i Šiptari:

MUSLIMANSKA SLOGA

»Nezavisni list namijenjen muslimanskom kulturnom i ekonomskom unapređenju«. Izlazi dvaput mjesečno, god. I, br. 1, april 1940.

Ovlašteni izdavač i odgovorni direktor: Riza H. Dželadinović.
Štamparija »Nemanja«, Skopje.

Vidi: Vuk Dragović, *Srpska štampa između dva rata. I osnovi za bibliografiju srpske periodike 1915—1945*, Beograd 1956.

PREGLED STALNIH PUBLIKACIJA

I ZEMLJA, VILAJET, GRAD I VRIJEME NJIHOVOG IZLASKA
TURSKA (1866—1912)A. *Bosanski vilajet* (1866—1878)*Sarajevo:*

1. List Bosna (1866—1878)
2. Salname-i vilayet-i Bosna (1866—1878)
3. List Gülşen-i Saray (1866—1872)

B. *PRIZRENSKI VILAJET* (1868—1877)*Prizren:*

1. List Prizren (1871—1874)
2. Salname-i vilayet-i Prizren (1873—1874)

C. *BITOLJSKI VILAJET* (1873—1875, 1878—1912)*Bitolj:*

1. List Rumeli (1874—1876)
2. Salname-i vilayet-i Manastir (1875—1876) i (1887—1896)
3. List Manastir (1884—1912)
4. Neyyir-i Hakikat (1908—1911)
5. Sedmičnik Neyyir-i Hakikat (1909)
6. Časopis Hüsün ve Šiir (1909)
7. List Hukuk-u İbad (1910)
8. List Ittihad-i Milli (1910)
9. List Süngü (1910)
10. Časopis Elhan (1911)
11. List İleri (1911)
12. List Kasatura (1911)
13. List Kurşun (1911)
14. List Vatan (1911)
15. List Yeni Fikir (1911)

D. *HERCEGOVAČKI VILAYET* (1876—1877)*Mostar:*

1. List Neretva (1876)

E. *KOSOVSKI VILAJET* (1877—1912)a) *Priština* (1877—1888):

1. List Kosova (1877—1878)
2. Salname-i Vilayet-i Kosova (1878—1887)

b) *Skopje* (1888—1912):

1. List Kosova (1888—1909)
2. Salname-i Vilayet-i Kosova (1892—1900)
3. List Yildiz (1908—1909)

4. Envar-i Hürriyet (1909)
5. List Arş (1911)
6. Mücahede-i Milliye (1911—1912)
7. List Šar (1911)
8. List Top (1911)
9. List Üsküp (1911)
10. Čisopis Yeni Mektep (1911—1912)

c) *Pljevlja:*

- List Lim (1909)

II **SRBIJA 1866**

Beograd:

- List koji je izdavao Lj. Karavelov (1866)

III **AUSTRO-UGARSKA (1878—1918)**

Sarajevo:

1. Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi (1882—1892)
2. List Vatan (1884—1897)
3. List Rehber (1897—1902)
4. Časopis Behar (1906)
5. Salname-i Gayret (1906—1907)

IV **KRALJEVINA JUGOSLAVIJA (1918—1941)**

a) *Sarajevo:*

1. Adalet Salnamesi (1920)

b) *Skopje:*

1. Uhuvvet (1919)
2. Hak (1920—1924)
3. Rehber (1920)
4. Sosyalist Fecri (1920)
5. Birlik (1925)
6. Hak Yolu (1925)
7. Mücahede (1925)
8. Yeni Vakit (1925)
9. Işik (1927)
10. Sadayi Millet (1927—1929)
11. Doğru Yol (1937)

V **NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA (1941—1945)**

Zagreb:

1. Časopis Doğu ve Bati (1943)

VI **SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA**

Skoplje:

1. List Birlik (1944—1966)
2. Časopis Yeni Kadın (1949—1950)

3. List Pioner (1950—1951)
4. List Sevinč (1951—1966)
5. List Tomurcuk (1957—1966)
6. Časopis Sesler (1965—1966)

PREGLED PERIODIČNIH PUBLIKACIJA PO GODINAMA

- 1866: *Bosna (Sarajevo)*; *List koji je izdavao Lj. Karavelov, (Beograd)*; *Salname-i Vilayet-i Bosna, (Sarajevo)*;
- 1867: *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*;
- 1868: *Gülşen-i Saraj (Sarajevo)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*;
- 1869: *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Gülşen-i Saray*;
- 1871: *Purzerin (Prizren)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna, Gülşen-i Saray*;
- 1872: *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Gülşen-i Saray*; *Purzerin*;
- 1873: *Salname-i Vilayet-i Purzerin (Prizren)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Purzerin*;
- 1874: *Rumeli (Bitolj)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Purzerin*; *Salname-i Vilayet-i Purzerin*;
- 1875: *Salname-i Vilayet-i Manastir*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Rumeli*;
- 1876: *Neretva (Mostar)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*; *Rumeli*; *Salname-i Vilayet-i Manastir*;
- 1877: *Kosova (Priština)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna*;
- 1878: *Salname-i Vilayet-i Kosova (Priština)*; *Bosna*; *Salname-i Vilayet-i Bosna, Kosova*;
- 1879: *Kosova*;
- 1880: *Kosova*;
- 1881: *Kosova*; *Salname-i Vilayet-i Kosova*;
- 1882: *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi (Sarajevo)*; *Kosova*;
- 1883: *Kosova*, *Salname-i Vilayet-i Kosova*; *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*;
- 1884: *Vatan (Sarajevo)*, *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*;
- 1885: *Kosova*; *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*; *Vatan*;
- 1886: *Manastir*; *Kosova*; *Salname-i Vilayet-i Kosova*; *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*;
- 1887: *Manastir Vilayeti Salnamesi*; *Kosova*; *Salname-i Vilayet-i Kosova*; *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*; *Vatan*; *Manastir*;
- 1888: *Kosova (Skoplje)*; *Kosova (Priština)*; *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*; *Vatan*; *Manastir*;
- 1889: *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*; *Vatan*; *Manastir*; *Kosova (Skopje)*;
- 1890: *Bosna ve Hemek Vilayet-i Salnamesi*; *Vatan Manastir*; *Manastir Vilayeti Salnamesi*; *Kosova*;
- 1891: *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*; *Vatan*; *Manastir*; *Kosova*;

- 1892: *Salname-i Vilayet-i Kosova (Skoplje)*; Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi; Kosova;
- 1893: Vatan; Manastir; Manastir Vilayeti Salnamesi; Kosova;
- 1894: Vatan; Manastir; Manastir Vilayeti Salnamesi; Kosova;
- 1895: *Salname-i Vilayet-i Kosova*; Vatan; Manastir; Manastir Vilayeti Salnamesi; Kosova;
- 1896: Vatan, Manastir Vilayeti Salnamesi; Kosova;
- 1897: *Rehber (Sarajevo)*; Vatan; Manastir; Kosova;
- 1898: Manastir; Kosova; Rehber;
- 1899: Manastir; Kosova; Rehber;
- 1900: *Salname-i Vilayet-i Kosova*; Manastir; Kosova; Rehber;
- 1901 — 1902: Manastir; Kosova; Rehber;
- 1903 — 1905: Manastir; Kosova;
- 1906: *Behar (Sarajevo)*; *Salname-i Gayret (Sarajevo)*; Manastir; Kosova;
- 1907: Manastir; Kosova; *Salname-i Gayret*;
- 1908: *Neyyir-i Hakikat (Bitolj)*; *Yildiz (Bitolj)*; Manastir; Kosova;
- 1909: *Envar-i Hürriyet (Skoplje)*; *Sedmičnik Neyyir-i Hakikat (Bitolj)*; *Hüsün ve Şiir (Bitolj)*; *Lim (Pljevlje)*; Manastir; Kosova; *Neyyir-i Hakikat*; *Yildiz*;
- 1910: *Hukuk-u Ibad (Bitolj)*; *Ittihad-i Milli (Bitolj)*; *Süngü (Bitolj)*;
- 1911: *Arş (Skopje)*; *Elhan (Bitolj)*; *Ileri (Bitolj)*; *Kasatura (Bitolj)*; *Kurşun (Bitolj)*; *Mücadele-i Milliye (Skopje)*; *Şar (Skopje)*; *Top (Skopje)*; *Üsküp*; *Vatan (Bitolj)*; *Yeni Fikir (Bitolj)*; *Yeni Mehtep (Skopje)*; Manastir; Kosova; *Neyyir-i Hakikat*; *Süngür*; *Mücadele-i Milliye*
- 1912: Manastir; Kosova; *Mücadele-i Milliye*; *Yeni Mektep*;
- 1913 — 1918: — — —
- 1919: *Uhuvvet (Skopje)*;
- 1920: *Adalet (Sarajevo)*; *Hak (Skopje)*; *Rehber (Skopje)*; *Sosyalist Fecri (Skopje)*;
- 1921 — 1924: *Hak*;
- 1925: *Birlik (Skopje)*; *Hak Yolu (Skopje)*; *Mücadele (Skopje)*; *Yeni Vakit (Skopje)*;
- 1926: — — —
- 1927: *Işık (Skopje)*; *Sada-yi Millet (Skopje)*;
- 1928 — 1929: *Sada-yi Millet*
- 1930 — 1936: — — —
- 1937: *Doğru Yol (Skopje)*;
- 1938 — 1942: — — —
- 1943: *Doğu ve Batı (Zagreb)*
- 1944 — 1948: *Birlik (Skopje)*
- 1949: *Yeni Kadın (Skopje)*; *Birlik*;
- 1950: *Pioner Gazetesi (Skopje)*, *Birlik*, *Yeni Kadın*;
- 1951: *Sevinç (Skopje)*; *Birlik*, *Pioner Gazetesi*;
- 1952 — 1956: *Birlik*; *Sevinç*;
- 1957 — 1964: *Tomurcuk (Skopje)*; *Birlik*; *Sevinç*;
- 1965 — 1966: *Sesler (Skopje)*; *Birlik*; *Sevinç*; *Tomurcuk*;

TABELARNI PREGLED BROJA TURSKIH PERIODIČNIH PUBLIKACIJA PO DRŽAVAMA I GRADOVIMA

Naziv mjesto	Turska (1866—1912)			Srbija (1878—1918)			Austro- (1878—1918)			Jugoslavija (1918—1941)			NDH (1941—1945)			Socijalni- Jugoslavija			Svega			Sveukupno
	Novina	Casopisa	Salnama	Novina	Casopisa	Salnama	Novina	Casopisa	Salnama	Novina	Casopisa	Salnama	Novina	Casopisa	Salnama	Novina	Casopisa	Salnama				
Beograd				1												1			1			1
Bihtolj	11	3	1													11	3	1	11	3	1	15
Mostar	1															1			1			1
Pljevlja	1															1			1			1
Priština	1		1													1			1		1	2
Prizren	1		1													1			1		1	2
Sarajevo	2		1								1					4	1	4	4	1	4	9
Skoplje	8	1	1						11							24	2	1	24	2	1	27
Zagreb														1						1		1
Svega	25	4	5	1			2	1	2	11	1		1	1	5	1	44	7	8	7	8	59

BIBLIOGRAFIJA

- Aleksić, Dejan, »Naša reč« 1939—1941, Skoplje 1960, Üsküp Türk Basını, str. 27—29;
- Anali Leksikografskog zavoda FNRJ, II (1955), Građa za bibliografiju jugoslovenske periodike, sv. II, Zagreb 1955;
- Andreev, Dr. Boris M., *Načalo razvoja i vzhod na bulgarskija pečat. I.: Vizrojdenski pečat*, Sofija 1946;
- Bajraktarević, dr. Fehim, *Türk-Yugoslav kültür münasebetleri*, Istanbul 1937;
- Bulgarski periodičen pečat 1844—1944. I — II*, Sofija 1962, 1966; 1957 yilina kadar Milli kütüphaneye girmiş arap harfli türkçe süreli yayınlar kataloğu, Ankara 1957;
- Bogićević, B., *Ignjat Sopron i njegova »pečatnja«*, list Oslobođenje, Sarajevo, 17. avgust 1958;
- Čaušević Halid, *Razvitak i sadašnje stanje muslimanske štampe*, Hrvatski dnevnik, Zagreb, br: 1683 (5. I 1941), str. 13—14;
- Dağlı, Muhtar, *Saraybosna'da ilk çıkan gazete Gülşenisaray*, Tarih dünyası br. 38 (26. II 1953), str. 1589—1591;
- Deliorman, Altan, *XIX. ve XX Yüzyıllarda Kirim ve Balkanlar'da Türk Neşriyatı Hareketleri*. Biblioteka Istanbulskog univerziteti, teza No. 4097. (Yugoslavya Türk basını, str. 126—144);
- Dizdar, Hamid, *Bilješke o razvitku štampe u Bosni i Hercegovini*, časopis Život, 12—13 1958, str. 146—152, 263—269;
- Dizdar, Hamid, *Prvi novinari u Bosni i Hercegovini*, 7 dana, II, 1954, br. 50 (29. IV), s. 10;
- Dragović, Vuk, *Srpska štampa između dva rata. I. Osnovi za bibliografiju srpske periodike 1915—1945*, Beograd 1956;
- E., *Novine u starom Sarajevu*, Večernja pošta, br. 687, 18. oktobar 1923. i br. 691, 23. oktobar 1923, s. 2;
- Elezović, Gliša, *Skoplje kao kulturno središte*, Skoplje i Južna Srbija, Beograd 1925, s. 116—121;
- Eren, Ismail, *1866 Yilından sonra Bosna Hersek, Kosova ve Makedonya'da yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler*, Bilgi dergisi, sv. XIV, br. 163—165, Istanbul 1961, s. 8—10; br. 166—167, s. 11—12;
- Eren, Ismail, *Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya idaresi altında yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler*, Kitap-Beleten Dergisi, God. I, br. 2, Istanbul (1960), s. 14—15;
- Eren, Ismail, *Tuna Vilayeti matbaası ve neşriyatı (1864—1877)*, Türk Kültürü, br. 29, mart 1965, s. 311—318;
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, Nacionalna biblioteka u Ankarı 1963;
- Gornjokrajski, *Godišnjica početka izlazenja novog zvaničnog lista u Sarajevu*, Zadružni glasnik, XIII, br. 11, Sarajevo 15. juni 1939, s. 8;
- Hadživasiljević, dr. Jovan, *Skoplje i njegova okolina*, Beograd 1930. (O listovima »Prizren« i »Kosova«: s. 554—555);
- Handžić, M(ehmed), *Godišnjaci (Salname) Bosanskog vilajeta*, El-Hidaje, V, Sarajevo 1942, s. 189—191;
- Horvat, Dragutin, *Prve štamparije u Bosni i Hercegovini*, Grafička revija 1928, sv. VI, s. 233—236;
- Husić, Džavid, »Bosna« — *Prve sarajevske novine*, Oslobođenje broj 1887 (9. oktobar 1952), s. 8;
- Idare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesi*, Istanbul 1287;
- Iskit, Server, *Türkiye'de Matbuat Idareleri ve Politikaları*, Istanbul 1943;

- Iskit, Server, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul 1939;
- Ivanić, Ivan, *Iz crkvene istorije Srba u Turskoj u XVIII i XIX veku*, Beograd—Novi Sad 1902, s. 74;
- Ivanišević, Jošo Fil., *Godišnjica prvog zvaničnog lista u Sarajevu*, Jugoslovenski list, XXIII, br. 123, 26. maj 1940, s. 9;
- Ivanišević, J(ošo), *Prve novine u Sarajevu*, Zadrudni glasnik, XIV, br. 11, Sarajevo 10. juna 1940, s. 3—5;
- Kapidžić, Hamdija, *Razvitak štamparija i novinarstva u Bosni za turskog vremena*, Gajret, Sarajevo 1930, s. 300—303;
- Karagöz, Adem Ruhi, *Bulgaristen Türk Basını 1879—1945*, İstanbul 1945;
- Koetschet, Dr. Georg, *Osman Pascha, der letzte grosse Wezier Bosniens, und seine Nachfolger*, Sarajevo 1909, s. 5;
- Kostić, Petar, *Prizrenski mutesarifi i vilajet u XVIII i XIX veku*, Glasnik skopskog naučnog društva, V, Skoplje 1929, s. 157—164. (O listu »Prizren«: s. 162—163);
- Kostić, Petar, *Prosvetno-kulturni život pravoslavnih Srba u Prizrenu i njegovoj okolini u XIX i početkom XX veka*, Skoplje 1933. (O listovima »Prizren« i »Kosova«: s. 77—79);
- Kreševljaković, Hamdija, *Časopisi u Bosni i Hercegovini prije okupacije*, Narodno jedinstvo, br. 30, 31, 32, 33 i 34 (1922).
- Kreševljaković, Hamdija, *Novinarstvo u Herceg-Bosni prije okupacije*, Kalendar Napredak, X, 1923, s. 88—99;
- Kreševljaković, Hamdija, *Štamparija hercegovačkog vilajeta u Mostaru 1876*, Pravda VII, br. 15, 2. april 1927;
- Kreševljaković, Hamdija, *Štamparije u Bosni za turskog vremena, 1529—1878*, Građa za povijest književnosti Hrvatske, sv. 9, Zagreb 1920, s. — 40;
- Kreševljaković, Hamdija, *Vilajetska štamparija u Sarajevu*, Naša misao, XXX, 1916, br. 6—8, s. 117—118.
- Kršić, Jovan, *Sarajevo kao kulturni centar*, Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva, sv. XIX, Beograd 1939, br. 11 i 12, s. 857—858;
- Kruševac, Todor, *Počeci štamparsko-izdavačkog rada u Bosni*, Pregled, sv. II, 1947, s. 754—761;
- M., *Periodička štampa u Bosni i Hercegovini*, Glasnik Matice hrvatske 1907, s. 97—99;
- Miličević, Ivan, *Tiskara don Frane M. Miličevića u Mostaru*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, sv. XVII, Beograd 1937, br. 11—12, s. 1053—1056;
- Mitropan, Petar, A., *Prilozi za istoriju štampe u Staroj Srbiji i Makedoniji 1871—1912*, Skoplje 1933;
- Mitropan, Petar, A., *Nacionalna štampa u Južnoj Srbiji pod Turcima*, Južna Srbija 1937, Beograd, s. 51—55;
- Mitropan, P., *Naša štampa na jugu*, Južni pregled, sv. VII, 1923, s. 218—224;
- Mitropan, Petar, *Štampa Južne Srbije*, Spomenik 25. godišnjice oslobođenja Južne Srbije 1912—1937, Skoplje 1937, s. 887—905;
- Mitropan, Petar, *O vilajetskom listu »Kosovo«*. Prilog za istoriju štampe u staroj Srbiji i Makedoniji, Južni pregled, br. II, 1933 br. 2, 1934, s. 428—443, 77—82;
- Nedić, Borivoje, *Prilozi za istoriju štampe na Jugu*, »Prizren« 1871—2 god. Južni pregled, sv. V, Skoplje 1930, s. 81—86, 141—145;
- Nurudinović, Bisera, *Bosanske salname (1866—1878 i 1882—1893)*, Prilozi za orijentalnu filologiju X—XI, Sarajevo 1960, s. 253—265;
- Pejanović, Đorđe, *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850—1941*, Sarajevo 1961;

- Pejanović, Dorđe, *Štamparije u Bosni i Hercegovini, 1529—1951*, Sarajevo 1952;
- Pejanović, Dorđe, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850—1941*, Sarajevo 1949;
- Rotter-Progonski, R(udimir), *80 godišnjica novinarstva u Herceg-Bosni*, Svi-jet, br. 15, Zagreb 10. oktobar 1936, s. 284—285;
- Sekulić, B., *Razvitak štamparstva u Bosni i Hercegovini*, Grafički rad, god. 3, 1952, s. 4—6, br. 4—5, s. 14—15;
- Skarić, Vladislav, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austro-Ugarske okupacije*, Sarajevo 1937;
- Sokolović, Osman, A. *Pregled štampanih djela muslimana Bosne i Hercegovine na srpsko-hrvatskom jeziku od 1878—1948, III*. Sarajevo 1959 (poseban otisak iz Glasnika Vrhovnog islamskog starješinstva);
- Sokolović, Osman — Hadžijahić, Muhamed, *Prvi pokušaji štampanja radova bosanskih muslimana*, Bibliotekarstvo, br. 4, Sarajevo 1963, s. 20—31;
- Stanković, T., *Kako se 1871 u Prizrenu osnovao tursko-srpski list »Prizren«*, Godišnjak Nikole Čupića XII, Beograd 1893, s. 309—315;
- Stanković, Todor, *Putne beleške po Staroj Srbiji, 1871—1898*, Beograd 1910, (O listu »Prizren«: s. 67—73);
- Sulejmanpašić, Mehmed, *Bosna ve Hersek Muslimanlarinin şimdiki matbuat hayati*, Varlık, sv. 11, br. 181, (Ankara), 15. januar 1941, s. 307—309;
- Šahinović-Ekremov, Munir, *Počeci i razvoj muslimanskog novinarstva u Bosni i Hercegovini*, Obzor LXXVI, br. 9, 11, 12, 13, 14 i 15, januar 1935;
- Štitić, Lina i Dizdar, Hamid, *Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja štampanih u Hercegovini (1873—1941)*, Mostar 1953;
- Todorovski, Gligor, *1919—1929 a kadar Üsküp'te çıkan Türkçe gazeteler*, Specijalni dodatak lista Birlik, Skopje, 1. novembar 1962, s. 8;
- Todorovski, Gligor, *Vesnici na Turski jazik vo vremeto od 1919—1929. i učestvovoto na muslimanite na opštinskite izbori vo Skopje 1920 godina*, Razgledi, god. III, serija 3, br. 10, Skopje (16. juni 1961), s. 1000—1015.
- Traljić, Seid, *Prilog bibliografiji bosansko-hercegovačke štampe*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 1951, s. 59—80.
- Vilayetlerin idare-i mahsusasi ve nizamatinin suver-i icraiyesi hakkinda talimat-i umumiyeye*, Istanbul 1284;
- Jugoslovenska štampa. Referati i bibliografija*, Beograd 1911.